

Auras e tempiastas : novella originala

Autor(en): **Cadruvi, Donat**

Objekttyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **20 (1946)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881449>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Auras e tempiastas

Novella originala da Donat Cadruvi

I

Loscha e bein ornada sestenda e sependa la val de Vaneras d'in cuolm a l'auter. Uauls e buals, rovens e runtgas, plauncas e palas beneventan il pictur primavaun. Ils vitgs leugiu ellas-pradas ladas e sillas terrassas anetgas acceptan riend ils betschs d'in buntadeivel cauld sulegl. Il Rein stauscha grevas cargas glatscha e glera dalla val giuadora.

Leusi els cuolms secatinan favugn ed unviern aunc adina. Ils dus gronds e passionai rivals schulan ed uorlan, scadeinan e ramplunan cun murtès gronds. La lutga stermentusa e ravgiada carga vals e vadrets cun ramur e snavur.

Quei temps de naschientschas e carschientschas sgarglienta buca mo neiv e glatscha, era il pievel entscheiva a sedustar della sien digl unviern. Ils umens san che la primavera fa buglir lur saung, e saung roman stat mai lischents e planaris. Quel cuora, catscha, lavura. Cunzun onns de cumin. Lu sescauldan ils tgaus dils libers umens della val dublamein. Dietas e cumins ein per quei pievel gie da Zaheias enneu perdanonza, nua ch' il saung pulsescha e la dignitad dils libers crescha e fa fiasta.

* * *

Vigelgia-cumin. Dapertut in stermentus cunfar. Ils vitgs de Vaneras semeglian furmiclers dis de bial' aura. Damaun ei cumin, ed in dètg cumin vegn ei a dar! Quei sminan ils umens ch' entscheivan gia a far l'usitada „politica“, a sbatter las alas sco l'evla che seprepara al sgol sill' unfrenda, sco il tshess che ha in terribel desideri de traversar il reginavel de sia libertad, siu revier.

Dapertut resd'ins ch' il mistral regent, Marzial Valvera, vegli abdicar silla fin dil bienni current. El vegli deponer siu ault uffeci en auters mauns per serender a Cuera. Quels smaladets Cruaruns hagian mustgas de giavinar lur bien mistral enagiu ella capitala, nua ch' ins sappi onz s' engarschar e sescuflar sco pivs che sillas magras costas dils purs si Vaneras! Ei seigi bein strusch de capir che mistral Marzial prefereschi quels bluzchers dil nausch alla gronda dignitad d' in mistral. Mo alla finala, daners roclien e fetschien queidas! Forsa possi gnanc Marzial, schi dirs e fitgaus ch' el seigi, resister a quellas tentaziuns dil marcau. Aschia vegn ei risdau vi e neu.

* * *

Ell' uustria de Sievi Coray a Surprada, il liug nativ de Marzial Valvera, vegn fatg politica da camifò. Ils pli passionai siuan sco d'emplunar arvegla. Els isan cumbels e dartuglia, dattan cun polischs e pugns, sepugnan e sepetgan, studegian e legnan. Mintgin vul gie esser la sera de cumin quei grond herox che ha lignau il mistral, che ha ferdau ils mess dil Cussegl grond.

Murezi Stiert ei gia bravamein cotschens e tucs. Sto esser ch' el ha unschiu e schuau bien e baul la lieunga cun in sitg de quella medischina cotschna, che dat catsch e cuorsa a viarva e tschontscha:

„Marzial vegn mistral, jeu mettel pag mia testa!“

Gion Zipert, che ha per moda de dar la davosa benedicziun a scadina prétensiun, ei buca maufers e lomina ina a Murezi:

„Na, sche ti vul metter pag, sche metta pag zatgei che vala la breigia, ti ureidi cumpogn!“

Murezi Stiert seresenta, fa egls gross, catscha las veins, tonscha sia testa-tiasta sulla meis' en ed uorla:

„Zipert, sche ti vul far raschienis de giuvenasters, lu fai il fagot e va per tiu fatg, ti..... ti..... ti Zipert, ti! Ti pos capir zatgei sco mulissier de schliatas maridaglias, de cumin capeschas ti nuot, lidinuot! Cheu drov' ei umens, umens sco j..., gie umens drov' ei, buca ménders e gattels della notg! Capiu!“

Ina lada risada satiara e cuviera quella pugnada.

Geraiu Valentin less intervegnir, co'i stat veramein cun mistral Marzial:

„Tgei eis ei propi culla tuna, che mistral Marzial vegli seretrer da siu uffeci? Jeu sai ca crer!“

Il caluster, lez sa adina dar sclariment, senza revelar da tgi e danunder ch'el cumpri sia savida. El manegia:

„Mistral Marzial, caussa franca ch' el banduna Surprada e Vaneras. El vul cumpatg ira giu Cuera a far igl advocat; hah, de capir, leu gudogn'ins meglier denter tgaus e venters gross ch'en nossas streglias de Surprada!“

Zacons tgaus sescrolan, auters sesfundran el culiez.

„Mira leu, dus de Savonnas! Quels san franc tgei che lur pugnier, il landrechter Ludovic de Crapons, vul sunar damaun sin cumin! Vegnis cun canuns gronds, vus auters? Tgei?“ damonda geraiu Valentin dus umens els curonta, che sepostan dasperas. In d'els scrola il tgaus e manegia:

„Nus, mo nus vein nuota mois e mustgas de far rueida pervia dil landrechter damaun. El vegn bein a saver sez ch' il pievel ha regalau a vies mistral Valvera sia gronda simpatia. Buca cartei che quella veglia uolp mordi ella trapla! Sch'ei va bein, vegn el gnanc a cumin. El duei esser s'expressius tschei di on Savonnas, ch' el hagi nuota l'intenziun de far de cuorer cun mattatschaglia. Ussa saveis vus tgei ch'el resda de vus auters, vus de Surprada e vies mistral!“

„Maluardau cutsch! Mattatschaglia bein, nus auters! Lein dar de risdar ad el sin tschentada damaun, sco quella schinumnada mattatschaglia vuschescha!“

sgregna Murezi Stiert da vilau. Ed ils auters consentan dond il tgau.

Mo in passa ord retscha: Rest muliner, in sefitgader stinau ed endinau. Carsinond bufatget sia lada barba grischa, fa el siper Murezi Stiert:

„Mo plaun, Murezi! Jeu segloriass nuota schi da preschas. Cul mistral stat ei pressapauc sco cull'aura d'avrel ... hm .... ina fatschenta plein lunas e legns! Creis ti ch'il landrechter tegni neu sia testa per schar sdermenar cun pals sissu? Da quels castials ell'aria po buca fai, Murezi. Vies muliner ei staus memia savens a cumin per buca enconuscher la malezia e la finezia dils tgaus de Crapons. Sas, la politica schai el saung ad els. Tgi che ha aunc viu Conradin de Crapons, il bab de Ludivic, quel sa buca crer aschi tgunsch ch'in giuvenaster hagi sunscha avunda per tener lita al granit de Crapons. Mai e plimai! E lu vus auters, buca cartei forsa de saver alzar Marzial ord las munconzas d'auters carstgauns. El ha è sias mendas, e grondas leutier! Ambiziun ha'l per treis. El crei de saver liquidar Ludivic sco de sturnir ina mustga. Quel vegn aunc a vegnir per tscharts sin tgei diraglia crap quella mustga sefetga. Jeu sesmervegliel buca smiul sch'il pugn va en marsialas e buca il grep. Dil reminent sto Marzial nuota vuler far crer nus ch'il landrechter seigi in ver demuni. Schei a mi ina ga: Tgi en Vaneras ha tons merets per la tiara sco quels de Crapons, tgi, schei?! Consultei las gliestas ed ils registers de mistrals, de landrechters, de vicaris e commissaris en Valtina, e lu vegnis vus ord las marveglias! E damaun vegn aunc bein enqualin a seregurdar de quella loscha historia de Ludivic e ses antenats! Era nies cumin ha aunc umens dil progress, umens che capeschan nuota mal de far politica e cumin. Buca bugen, mo vus vegnis a stuer dar raschun a vies muliner!“

Buca che Murezi Stiert vessi seschau perschuader dil vegl opposizionist Rest muliner:

„Quei ei nuota l'emprema ga che ti surveschas quella bugliarsa, Rest! Jeu supponel denton la davosa! Sas Rest, sin arbagias seccas e tostas vul per bia buca mintgin maner. Ina stupenta enfiarla frestga e ferma stat tgunschamein a pèr a quellas cavridas cavorgias. Rest, mo dai pèda, ti vegnas aunc baul avunda ord las queidas!“

* * *

E tgei datgan e tratgan ils pugniers?

Marzial Valvera ei vegnius alzaus cun ina vuschada maisudida en siu uffeci tschella ga da cumin. Ed el ha administrau siu uffeci en uorden.

Taluisa ha'l mo engrondui sia stema e simpatia. — Marzial ei in um els 35, ha ies e maguol, dies e totona, in tgierp alzau e massiv, ina testa marclada e marcanta sc'in ver Cesar; cavels sco cotgla ed egls sco izuns: in ver Grischun de lenn ruver!

Plaunsiu va Marzial per sia stiv' entuorn, entschallescha ed endirescha ses projects per la tschentada. El drova bunas armas per realisar ses intents, armas che marclan e tunan ch'ei seglia fiug.

„Jeu vi surdar il manti de mistral ad in meriteivel convischin. Las cusadiras de quei venerabel manti dueian buca sluppar sin miu dies. Con donn han biars semiaders e planaris fatg al pievel cun isar ils tapuns e schar crescher tarscholas en uffeci. A talas reproschas vi jeu buca dar caschun d'attaccar mei in di. Jeu sai survir a miu pievel en mia clamada ed en auters graus, senza bandunar la val de Vaneras, ch'ei pli engrazievla che las suladas ed umbrivas dils marcaus. E miu successur? — — Sch'il pievel exprima buca ina opiniun cuntraria, sche proponel jeu nies Duitg Valaun, in um de stema e respect, ch' enconuscha nies pievel e ses basegns, in um de curascha, d'iniziativa, mo surtut in um che careza siu pievel, in um sincer. La responsablada per quella proposta vegn jeu ad astgar sorprendar.

Ei va encunter quel de Crapons! Fatschas neidias, plaschentas e tschontschas lomas avon il pievel . . . ed el cor has ti Ludovic il tissi per nies pievel, in tissi che ti has cumprau en tiaras e scolas jastras. Mo neuadora cun tiu marmugn, revelescha al pievel la bandiera blava dils liberals e radicals! — Oz porscha quell' uolp aunc enclins, damaun vegn el a semnar intrigas e scuvientschas, sco quei che ses babs spirtals e ses mussaders praticheschan leugiu ella bassa. Sche ti havesses saviu contonscher cheu en questa vallada las medemas arbagias cun in regiment anticlerical ed antireligius, lu vesses ti s'empatschau in bien ton de leschas, de dretg e giustia! Mo per buca vegnir en carplina cul spért e patratg dil pur has ti stuiu schar star il sponder saung. Tiu simpatisar culs radicals e liberals della bassa ei buca mo in' amicezia d'ustrias. Mo crei, ti barun de Crapons, nies pievel vegn aunc en tes vegls onns ad endriescher la vera e suletta verdeivla canzun. Na, Crapons, cun quei stilet franzos vegnas ti mai e plimai a canar nies pievel, sia cardientscha, si' olma! Donn che ti surdrovas tia capacita, tia savida ed il num della famiglia, che ha veramein prestau zatgei atras decennis per la tiara, donn che ti surdrovas tut quei per enganar e cuglienar in pievel che mereta las pli grondas unfrendas. Tia preteritad, Crapons, tia capacita, tia malezia, ein aunc buca imegns sufficientes per tia sinceradad e fidonza, ed era buca vossas loschas generaziuns, vos mistrals e vicaris, landrechtlers e commissaris, che decoreschan schi abundantamein

---

vossa genealogia. Reverenza a vossa lavur prestada al pievel, sprezzenton, sprezz e combat a vos plans moderns, a vossa rauba spirtala, empristada en Frontscha, rauba che cunterfa al sentir ed alla prosperitad de nies pievel!“

Mistral Marzial stat avon ina biala spaliera maletgs d'umens ord l'istoria grischuna, maletgs che miran giud las preits de siu stretg luvratori. El stat sc'in monument de granit, contempla, meditescha, seprofundescha en quels tgaus e lur spérts. Lu tuorn' el a caminar cun pass precauts e segirs en sia stiva sidengiu.

„Buca famiglias drova nies pievel al tgamun, buca numns, umens vul el ed umens sa el duvvar. Damaun vi jeu dar fug all' olma dil pievel, sinaquei che las flomas de quei sogn fug letgien las grundas e mugrins dil baghetg che Crapons ha entschiet ad ereger sin nies sulom. Il pievel sez vegn a truar e sfraccar quels intents abominabels, fretgs d'ina revoluziun infama, fretgs dell' uiara e de vendetga. Ina flur de saung e mazzaments. Na, de quei paun gusta buc a nies pievel. Buca dai, Crapons, doctrina de libertads ad in pievel che posseda gia dapi tschentanners pli bialas libertads che quei che ti introduceschas cun tes trabants!“

Marzial tuorna a contemplar quels umens, contrasts in sper l'auter, denton tgaus de qualitat in e finadin. Sco sch'el secussegliass e teness cusseida culs morts. Sia egliada sesclarescha, sco sch'el havess engartau en quels sempels tscherchels sustegn e cussegl:

„Damaun da cumin vi jeu esser ferms sco ti eis staus, Clau Maissen . . . irresistibels sco ti eis staus, Genatsch . . . mo surtut buns sco ti eis staus, Nicola Rusca, ti grond amitg de tiu pievel . . . e lu valerus . . .

„ . . . sco quellas de Porclas!“ aschunscha dunna Maria riend. Ella ei comparida silla sava senza che Marzial vess udiu il minim sgusch. Ella, ina Demont, dat buca pauc sin sias valerusas Lumnezianas ed ei adina prompta de cumpletar ils raschienis politics de siu mariu enten menzionar la gronda vertid dellas valerusas de Porclas. Tgei biala mistarlessa, e leutier ina casarina empau en uorden! Ina Lumneziana de pum! Il mistral ri:

„Bein, raschun has ti, Maria, cumpleina raschun. Valerusas ein ellas stadas. E gliez ei buca stau la suletta forza dellas Lumnezianas!“

Dunna Maria sa per experienza bein avunda, tgei che siu mariu vul dir cun quels plaid. Ella sa buca seretener de dar ina uegliada ad el.

„Nuota ch' ils de Vaneras vessen adina renviau quellas qualitats dellas Lumnezianas!“

Dunna Maria capescha oreifer bein de scurlar la seriusadad dils fatgs e patratgs politics ord il tgaus de siu consort avon che serender a meisa, nua ch' ins sedispeti buca sur de tals quitaus, sco ella pretenda.

* * *

A Savonnas el casti dils de Crapons regia meins bun' aura. Ludivic, il landrechter, freda l'aurasut che vul scuar naven da cumin sias ideas e ses davos aspects.

Landrechter Ludivic diregia confusamein ses grevs e stagns pass per la vasta stiva entuorn. El ei vegnius grischs sco las neblas, ils égls sbrenzlan in mellen sco fèl. Barbis e barbet laghegian da vilau sco gits stilets. Sia fatscha rubigliada ei grischemelna sco ina purgameina. La statura, vivon schi liunga, secca e stendida, entscheiva a seplaccar plaunet. En sia malezia testa camegian plans ed ideas en crusch e traviers. Auters onns er' el tut pli calms avon cumin. Ina tschentada era per el sco per auters ina fiasta, in legher sulaz, dasperas ina caschun de s'exponer cun tutta dignitad della schlatta e dil num ad in pievel beinvugliu. — Sic transit gloria mundi! — E tuttina snega el la valur e valeta dil proverbi che di: Tut vegn veder e rontsch, buca mo il tschagrùn. Na el manegia ch'il Ludivic de Crapons seigi buca suttamess allas medemas leschas sco auters mortals. Giuvnas ein mo sias duas feglias: l'ambiziun e la pissiun politica. El ei gie in de Crapons, la dinastia dils gronds menaders . . . stai e vargai! Na, aunc in sforz vul el far, el, il davos della directa lingia de Crapons, per demussar al pievel clar e bein, ch'ils onns e ch'il temps hagien buca tschitschau la tempra dil ver menader politic ord sias veins e sia testa de scalegl.

„Mai vegn in de Crapons a suttacumber ad in giuvenaster, ad in de tétta en fatgs publics! Na, Marzial Valvera, buca segloriescha d'aver satrau in um ed ina dinastia cun tia arroganza. Crapons ei aunc cheu, e Crapons untgescha buca schi tgunsch. El stat sin granit, sin ina reputaziun e tradiziun politica che Vaneras sa encurir l'umbriva d'ina tala. Emprova plitost de magliar vuts e . . . giavels, che de derscher quest casti!“

Bundischen co Ludivic ei confus, malruasseivels, irritaus! E malruasseivels traversa el sia stivuna. La tschentada s'avischina, e cun ella s'avischina pils passionai menaders, pils gronds pugniers vilai la caschun de duellar . . . per Ludivic in legn, in stgiraglia legn!

* * *

La tschentada segeina, ils umens sestauschan, las retschas ein pleinas. Tgei loscha armada d'umens loschs, tgei libra raspada d'umens libers!

Sco in granit, sc'in um crap setschenta mistral Marzial Valvera davon ses umens. Quels zappetschan e miran, sestauschan e teidlan. Tgei cuorsa dat il mistral al cumin? Quella damonda less in e scadin exprimer. Mo tuts queschan. Il mistral vegn a revelar ei en cuort. Lez vegn a decider la damonda: Cumin burasclus e confus — cumin ruasseivel ed entelgeivel?

„Libers umens de cumin!“

cloma ina vusch sc'in zenn viadora ellas retschas spessas e stagnas. Ruaus, profund ruaus . . .

„Sco nos babs tenevan tschentada avon decennis e tschantaners, aschia fagein nus oz cumin: libers, frontschs, Romontschs! Sper nus ora seroclan las undas dil Rein, oz buca cargadas cun saung dils nos e saung d'armadas jastras. Era quei ei ina viva perdetga de nossa cumpleina libertad. Oz ei quella aunc cumpleina. E nossa voluntad, sche quella crescha ord la fidonza sil Tutzpussent, vegn a decider, sche quest sogn sulom vegn a porscher a nus ed a nos affons era egl avegnir sia libertad per far cumin, per decider la sort de nossa tiara e la mort dils inimitgs, per eleger nos officials e nos menaders.

Libers umens de cumin! Igl ei mia tresta obligaziun de far attents vus sillas undas vehementas, che sederschan ad in sederscher sur ils confins della Confederaziun, undas che pericliteschan la libertad dil singul e la segirtad dil pievel. L'emprema furia de quella mar d'issiens sgregna gia oz ella bassa. Lucerna ed Aargau ein ils emprems, als quals ils barschauls de quei giuv infam ein s'encarnai ella schuviala. Quella sgarscheivla pesta, che senumna Pradicalissem, attacca buca nies tgierp e nies saung, mobein noss' olma e nies spért. Libertad senumna ella, ed en verdad fiera ella tuts ils pievels en cadeinas e perschuns. Dieus ed il mund, veta e consciencia, tut duei vegnir separau. Ils apostels de quei trest messadi emprovan de terrar nos fermis principis de religiun e morala. Els scarpan en tocca il pievel, semnan disuniun e malcontentientscha, gretta, sprezz ed odi. Cul cunti e cun plum vul ins zappitschar il liber plaid. E quei duess esser libertad! Regenzas vegnan derschidas en moda illegala e brutala. Era quei ei la schinumada libertad! Las scolas vegnan messas sut in tal dictat. E quei senumna vinavon libertad! La lescha dil stat duei direger e proteger tut el stat. Era quei duess esser libertad! Quei ei tissi per la religiun, per il dretg! Il Papa, la Baselgia, ils uestgs, tut duei seplaccar a quella braunca. Tut quei cunterfa alla religiun. Leu, nua che la Baselgia sa sesviluppar, leu ei il pievel libers. Ed ussa? Las novas ideas sesprovan de tschaffar las scolas e l'instrucziun de nossa giuventetgna. Ellas vulan era — e praticheschan ei dapresent ellas tiaras de nos Confederai digl Aargau — spuentar e terrar las claustras, las fortezias de nossa religiun, las fontaunas della cultura, della scienza, della commiseraziun. Calumniar, denigrar, mazzar e tirannisar, quei ei la libertad, ch'ils novs apostels della heresia han purtau e vulan era purtar a nus. Lur maxima ei: calumniare audacter, semper aliquid haeret! Sch'ins di che la vacca seigi gaglia, sche sto ella haver tacs!

Umens de cumin! La tiara ei buc il marcau, ed ils purs ein buca signurs. Nies tratsch ei buca humids sco quel senza sulegl els mirs dils marcaus, e nies tratsch cunvegn meins al zerclum. Adina ei il pur conservativ staus la megliera petga della libertad e segirtad, il pli fidau patriot. Era oz vegn el buca a dar ureglia a novas, engiavinontas heresias. Il pur vegn a saver co el ha de rispunder al griu d'uiara, che secloma: Las

---

claustras ston naven! Nies pievel sa tgei che sia claustra munta per el e sia prosperitad, per la tiara e sia existenza. E sche quella claustra ei oz era fleivla e falombra, ella vegn a revegnir e serecuvrar, ed ella vegn a nutrir nies pievel sco vivon cun sias forzas immortalas. Quella claustra e nos dretgs ufrin nus mai e plimai all' innundaziun liberala e radicala. Nus vegnin a fitgar pei e dustar quellas emprovas abominablas de catschar cugns de disuniun e d'uiara en nossas retschas. Nus lein buca ina libertad nunlibra, ina libertad de cadeinas e perschuns. Nus lein la libertad artada e pertgirada, quella che nus possedein oz!

„Liberis umens de cumin! Tgeininas ein las consequenzas, che nus liberis umens stuein trer per combatter quellas undas de revoluziun? Nus stuein esser attents, allerts, prompts, francs e frontschs. Tschenta tiu tgamun els mauns ded umens che capeschan la vera libertad, buca de quels che portan tschellau las novas ideas sut lur manti. Umens sincers, umens de fidonza, buca schlattas e marenghins, buca numis, na, u m e n s ! Umens che senutreschan cul latg de n o s s a s mummas; umens che prefereschan nies tratsch e nos dretgs a tiaras ed ideas jastras. Quei sulom ei il sanctuari della vera libertad, della libertad che nus encurin!“

Il cor dils umens rispunda cun ina unda vehementa, ina unda de cordial applaus. La vusch dil pievel, profunda e ferma sco ell' ei, ei zenns de fiasta pil mistral, in attest della stema e carezia ch'el gauda en siu pievel de Vaneras.

„Umens de cumin!“ cloma mistral Marzial danovamein viadora el pievel. „Avon che caschunar embrugls ellas elecziuns e per tarmetter en nossas fatschentas in radi, declarel jeu a quest ludeivel cumin che jeu abdicheschi e tschenti quest venerabel manti en vos mauns. Prendei el e deponi el els mauns d'in convischin de vossa fidonza. Demusseï a miu successur il medem spért e la medema attaschadad che vus haveis schau guder mei el bienni vargau.“

Ussa ein gerau Valentin e tschels convischins orientai. Mistral Marzial seretraï! Il pievel ei denton buca cuntents, el pretenda energicamein: „Il veder, il veder, mistral Valvera, si cun el, si cun el!“ Ils umens cloman, cloman e tuornan a clamar. Mistral Valvera rispunda a ses umens:

„In um — in plaid! Jeu hai deponiu igl uffeci en vos mauns. Quei ei mia intenziun e decisiun irrevocabla. Quei daventa buca per saver bandunar Vaneras e siu pievel, sco certas tunas pretendan tscheu e leu. Na, questa tiara porscha ad in um suveran memia bia per ch'el brattassi tetg e slonda senza greva passadetgna. Denton, buca mo il manti de mistral porscha la pussevkladad de survir al cuminetel. In um anfla sias obligaziuns, sch'el vul buca senumnar in metschafadigias. Perquei capi mia decisiun.“

Umens de cumin! Vus vegnis a conceder a mi la libertad de jeu mez far ina proposta, che va a prau cun mia conscienzia e cullas pretensiuns digl uffeci: Jeu proponel signur gerau Duitg Valaun! Vuschei!“

Fatschas liungas, fatschas uiarschas, fatschas malcuntenzas. Pia irrevocablamein ha'l abdicau!?

Neu d'in cantun tunan vuschs: „Sia Sabientscha landrechter Ludivic de Crapons! Si cun el!“

Senza targlinar replica retscha per retscha, il pli vehement ils giuvens e giuvenasters: „Giu cun el, giu cun el, naven cullas barbas grischas! Giu cun el! Si cul vegl!“ E pli ch'in damonda: Po quei star? El, il vegl pugnier, aunc ina gada ell' arena? Ils trabants ed adherents de Sia Sabientscha stauschan e catschan il tgau grisch anavon el rin ed en rudi! Leu, nua ch'el ei staus tontas gadas en loscha preschientscha, oz crius e schetgs sco sablun. La veglia uolp senta il cor dil pievel, auda sia vusch, che cloma oz buca per el, mobein per auters, novs, pli giuvens. Tempi passati! Tresta sentenza! Avon onns bratscha aviarta, oz buccas serradas! Avon onns igl entir pievel davos el, oz senza tegn e sustegn de num. — Ludivic ughegia buca d'ir viadora silla glatscha, ch'ei schi leischna sin cumin. El anfla la megliaera sligiazion en quella situaziun sbuserada:

„Umens de cumin! Jeu stun mal de buca saver acceptar quella proposta. Mes cavels grischs scamondan novas cargas e scharschas. Mias forzas de pli baul ein svanidas per gronda part. Ellas tuornan buca pli. Perquei, umens de cumin, elegi in auter!“

Riend spida in naven la cluntga: „Cura ch'ins sa ca far pli il liun, entscheiv' ins a far il luf!“ In auter scutina zatgei ellas ureglias a siu vischin. In tierz po buca clauder la sgnaffa: „Mo va ti vegliander, va per adina!“ Il dun de retenientscha ei buca sia forza!

Quei tschuppel tgaus grischs leu davos ei pauc incantaus de quella retirada, aschi eleganta ch'ella ei stada. La proposta Crapons vegn buca retratga malgrad la declaronza dil proponiu de buca saver acceptar igl uffeci. Ei vegn votau. La proposta, fatga da mistral Valvera, va per bia culla pleva. Il pievel demuossa fidonza al cussegl de siu mistral ed elegia Duitg Valaun en ina vuschada impressiononta.

Il curtgin de cumin sesvida. Dus dèls ein aunc s'entardai sper purteglia. Murezi Stiert ri buca per buns ch'el ei: „Rest muliner, ti, aura d'avrel, ni tgei?!“ Rest scrola il tgau e va.

* * *

Marzial Valvera ha victorisau. El ha segirau quella via allas fatschentas politicas e publicas dil cumin ch'el ha anflau per francas e giavischeivlas. Bein per la davosa gada ha el stuiu derscher in grep, in crap . . . in Crapons. Silmeins sin cumin.

II

El casti de Crapons — treis dis suenter cumin.

Eivers de fèl e tschocs de gretta docescha Sia Sabientscha Ludovic de Crapons, tschinclaus da ses giuvnals ils pli fideivels, in cuort, mo precis e savurus commentar, tgei ch'el tegni de quei cumin e sco ei seigi ussa de prevegnir a consequenzas agli nuncunvegnentas:

„La val de Vaneras ei aunc buca madira per nossas ideas, per las ideas dil progress. Quei ha il decuors dil cumin demussau evidentamein. Nos umens vulan aunc adina buca capir ed acceptar las veras, grondas libertads; els senuspeschan de beiber quella ventira. Denton: tempora mutantur ed nos mutamur in illis! Cull' emprema frida croda negin pumer. Cartei a mi, era nies pievel vegn cul temps a sedistaccar dell' agonia conservativa. Las ideas liberalas vegnan, sco en autras cuntradas, era tier nus a giavinar um per um ord l'umbriva dellas casas-pervenda! E rapidamein sto quei process progredir, oz aunc e damaun! Nus astgein buca targlinar de spuentar il gaglinam ord las mischuns della preraglia, viadó ella libertad, ella glisch. Sch'ins ha buca vuliu capir la toleranza, che nus havein, en contradicziun culs auters Cantuns, exercitau entochen oz, lu lein nus stuschar la barca cun auters pals egl avegnir. Mo dei peda! In di sgolatscha la bandiera blaua era sils tetgs de nossas casas e camonas.

Ussa depend' ei de nus, ded in e scadin, cu e co nus contonschein nossa finamira. Scadin sto semetter els terscheuls, entochen ch'igl inimitg ei terraus e spazzaus. Tgi che lai luc ni piarda il flad avon ch' haver adempriu siu pensum entir ed entratg, ei in traditur e croda en disgrazia. Elegi pia vossa sort: suatientscha incondizionada ni....!

Iertg fuss ei de vuler entscheiver ad incitar gia oz aviartamein encunter nos prers e paders, encunter claustras e capluttas. Il sentiment religius de nies pievel rebatess e sentenziass in tal proceder senza remischun. Pia cun tutta diplomazia e malezia. Daguot e daguot! Entochen che la ruosna ei profunda avunda per ella per-diziun sfundrar tutta opposiziun, quella crappa de fug de politichers, quels ignorants malmadirs della specia de quei apiestel arrogant de Surprada.

Nies εμπrem pass ei ina attacca continuada en nossa gassetta. Il „Currier Romontsch“ duei purtar nossas ideas sur cuolms e vals. El duei derscher draccas e darguns giuaden sil pievel, entochen che quel ei paregiaus de senudar sin nossas alas. Nus stuein s' avischinar agl inimitg politic cun suspects, dubis, cun invectivas murdentas. Nus stuein far crer il pievel ch'el vegni menaus da scroccanaglia e cu-glienaus dalla preraglia. Aschia vegn la bova a sederscher e progressar, entochen ch'ella ha sbuau naven da rudien umens ed instituziuns

---

che na cunvegnan a nus ed a nossas ideas liberalas e radicalas. Sin quella via marschein nus e mo sin quella via contonschein nus nossa finamira. Negins compromiss e negina commiseraziun astgan frenar nossa cuorsa furiosa, entochen che nus vein surmuntau il davos impediment . . . . la miraglia della claustra! Dirs il bratsch e crius il cor . . . . e sch'ei sedamonda . . . . la spada bein mulada!

Han nos antenats forsa fatg enclins avon lur inimitgs ed essan n u s forsa obligai de respectar ils adversaris della vera libertad de spért e consciencia, nos inimitgs? Na, treis ga na! Quei ch'ei pusseivel en auters Cantuns, quei san aunc meglier ils Grischuns!“

Ludivic drezza e gezza barbìs e barbet cun duas strubigiadas anetgas, revolve ils egls, morda sils dents. Lu mir' el cun egls gross en fatscha a ses trabants che sesan cheu senza dir ni plaid ni miez. Sco in general examinescha il landrechter ses discipels, sco sch'el less seperschuader e sesincerar de lur fidonza ed obedienscha. Cheu suonda in giap che fa sezaccuder la mesada:

„Alla lavur!“

E ver siat tgaus grischs, quels de cumin, stattan en pei per bandunar il casti de Crapons. Mo in resta: Luzi Cavin, il pli fidau fumegl politic de Sia Sabientscha, siu tgaun de catscha els reviers della pressa e . . . . dils misteris ils pli zuppai! Dapi la fundaziun dil „Currier Romontsch“ ha Cavin fatg beinenquala scappada ed excursiun encunter ils adversaris politics de siu pussent protectur. El ei adattaus per quei mistregn: sia plema ei tussegada, gitta, nauscha. E lu: tgi che va a spass cun uors e lufs empren d' urlar! Ses scrupels survargan buca la lieunga; dasperas eis el mai staus frar ed amitg della verdad. Quei letgaspida s'ornescha biaronz cun autras flurs e verdurs: cull' arroganza, cun nunverdads, cun pissiuns. In um fatg per Ludivic e ses intents, in um cun in vargau stgir e nunperscrutabel, in legn per tut ils convischins deno per Sia Sabientscha. Ludivic ha da vegl enneu fidau a Cavin misteris, dils quals gnanc l'umbriva ha bandunau la miraglia dil casti.

„Luzi!“ plidenta Ludivic siu vieifer ualti anetg. „Ti sas co ti has d'exequir mias ordras de questa sera, ne? Lai buca muncar d'exploitar la pli zuppada forza de tia malezia per emplenir il „Currier“ cun nossas verdads e nos evangelis. Ti sas tgei che jeu pretendel per mes daners! Va!“

E Luzi Cavin svanescha, suenter ina liunga, profunda e servila reverenza, dals zulers-crap ora.

Landrechter Ludivic sepusa en ses mauns. „Cametsch — stép!“ marmugna el sur meisa vi. Lu arva el ina finiastra della stiva, per ditg mirar a piarder viadò ella notg, ella stgirenta notg . . . .

* * *

„Mo en!“ rispunda Marzial Valvera ad ina ferma spluntada. In um d'aulta, imposanta statura entra: egl's camegionts, fatscha marziala e tuttina migeivla, schuiala sco cuolms. Enta maun tegn el ina termenta capialatscha cun in detg stuorsun. El surri:

„Buna sera mistral!“

„Ah, stai cheu, Sur Deval! Buna sera Augsegner. Els seigien beinvegni en ca-nossa! Quei ei buca mal, ch' Els han suenter dis ed jamnas puspei anflau la via si Surprada!“

„Forsa ch'jeu portel mo disturbi al mistral en sias fatschentas ed uffecis?“

„Las fatschentas de mistral smaccan buca fetg mia schuiala pli, Augsegner. Denton han ins autras caussas, che mudregian pli u meins sur onn! Mo schi ditg ch'ins gauda la sanadad han ins negina raschun de far il metschafadigias!“

„Mistral, jeu tegn ch'ei seigi indicau de revelar a vus mes quitaus senza far linlogns. Plaids drovel jeu paucs per far de saver las novitads. Cheu, dei ina egliada en quest schurnal e vus saveis tgei che strocla miu puppen!“

Sur Deval consegna al plidentau il davos numer dil „Currier Romontsch“. Dapertut ha igl Augsegner nudau cruschs ed enzennas sil pupi della gasetta. Sto che quella cuntegn zatgei extraordinari.

Marzial Valvera mira sut ora e di siper Sur Deval:

„Els rumpan igl uor per schar sbuccar la bova! Bundischen! Sto che Luzi Cavrin ha mulau da cuort sia plema si Crapons. Lein mirar co quels han schau ora las gliettas de fèl!“

L'emprema pagina cuntegn ina corresponsenza, intitulada: „Leu van tschels a scola“. Ella secloma:

„Demai che certs sabiuts ein selubi de sursponder la scola de s. Glieci cun lauds e laudavaglias senza fin, sesentin nus per nossa part envidai ed obligai de far entginas remarclas en caussa. Quei daventa per cavigliar quels bagliaffs e lur pretensiuns el liug, nua ch'els audan.

Per saver instruir ils scolars sto in institut oravontut saver disponer de buns professers, erudits e buns pedagogs. Quei ei denton mai stau il cass ella scola gimnasiala de s. Glieci, mai, oz meins che ier. Buns scolasts ston vegnir salarisai . . . buca mo cun dunsena, sco ei daventa el Seminari! Co dueian umens giuvens, che han aunc sez buca finiu lur studis e san nuot auter ch'in tec latin, meritar in attestat de buns professers?

In mussament, con buna la scola de s. Glieci ei en verdad, prestan ils fretgs che quella instrucziun porta ed ha gia purtau. Dumbrei ils subjects veramein erudits e scientifics che han bandunau quella scola! Sch'ei va bein enqual pauper caplon che sa forse far messa. Quei constat, era sch'ins vul pretender ch'ils scolars dil Seminari

gaudien ina ton megliera instrucziun morala.

Enten tgei consista quella? Cert buca enten murmignar in paternies sin tschel, ed era buca enten clauder ils scolars ella garnischun. Quei sistem vegn denton praticaus si s.Glieci!

Sche nus rendin attents nos stimai lecturs a quels fatgs, lu daventa quei sulettamein per prestar il mussament, che quels ch' ughedian de qualificar la scola dil Seminari per ina buna scola, seigien manzesers. Manzesers e bagliaffs, perquei ch'els resdan al pievel enzatgei che corrispunda tuttaviva buc alla verdad.

Nus savein buca capir, co las autoritads cantonalas san tolerar che l'estrucziun de nossa giuventetgna vegn negligida en tala moda e maniera. Ins ha cumpatg aunc buca empriu de giudicar la gronda impurtonza che l'educaziun de nossa giuventetgna ha pil pievel. Nus de nossa vart denton secuntentein per oz cun questas expectoraziuns, che nus savein resummar sco suonda:

Cun fanatica preraglia

Sez Dieus gudogna buca la battaglia!“

Valvera scrola il tgau:

„Buca pusseivel, buca pusseivel, zatgei semegliont! Entochen dacheu stuev' ins cavignar denter las lingias per engartar la vera tempra dil „Currier“. Ed ussa ha quella stupenta societad anonima cumpatg l'intenziun de scurlar las retenientschas e de presentar aviartamein sia ghegna tschuffa e tartignada.

Tgei dian Els, Augsegner, de questas tgisas encunter nossa scola de s.Glieci? Endien!

„Jeu hai de dir pauc. Quescher fuss denton en quest cass mender che bagliaffar sco quei artechel, e bagliaffau ha'l bien e gries. E gest perquei che nus astgein buca quescher sundel jeu serendus en cavossa questa sera, mistral. La risposta less jeu surdar a vus. Fagei quei survetsch alla „Vusch dil pievel“ respectiv a siu redactur! Jeu saiel buca sedeceder de rispunder mez. Quella midada ella viarva dil „Currier“ ei sco ina nauscha slaffada a mi, siu vegl fundatur e fauttur. A siu temps survev' el fideivlamein a nies pievel, el era stimaus e carezaus. Ed oz? Dapi ch'ils daners de zacons signurs han cumprau e pindrau sia sauna, buna tempra, ei il „Currier Romontsch“ daventaus in purtader de manzegnias e calumnias encunter nossa s.Baselgia, nossas scolas, nos umens e nossas instituziuns religiusas. Quels fatgs ein ton pli trests e deplorabels, sch'ins sa che umens dils pli perderts e prominents diregian la bova en quella direcziun. Nossa lutga encunter quella furia vegn ad esser dira e stentusa. Igl ei denton in sogn e meriteivel combat“.

Mistral Valvera quescha e studegia in mument. Lu di el ruasseivlamein e cun ponderaziun:

„Ton constat che nus stuein rispunder a quest apiestel per metter las caussas en lur liug senza ditg ruer rispials. Alla finfinala dat ei in principi, che scadina gassetta duess marclar en siu frunt: Veritas, plena veritas, sola veritas! Giebein, sche nus lein buca schar strunglar la verdad da quels miserabels subjects, lu alla plema, all' ovra. Igl ei bi de carezar la verdad e la giustia, igl ei denton pli bi de luvrar e pitir per ellas.

Augsegner, Els perdunien sche jeu vegnel en furia. Denton, talas malgiustias dattan fiug a mias veins. — Jeu sundel paregius de redeger ina risposta commensurada per lur „Vusch dil pievel“.

La fatscha de Sur Deval exprima cuntentientscha:

„Bien, Mistral, pia per l' auter numer, neve?

Mo mirei vinavon, tgei che signur Luzi Cavrin respectiv ses protecturs ein selubi ultra de quellas manzegas davart la scola dil Seminari! Tgei scrivian els sin nossas expectoraziuns davart la damonda, schebein la scola cantonala catolica dueigi vegnir translocada giu Cuera? Nus haveien venal nuot auter ch' aviras, perquei che nus stueien batter per ina schliatta caussa; nus haveien ord munconza de bunas raschuns stuiu prender refugi tier pissiuns ed invectivas. Ei seigi era buca de sesmarvegliar, sche la „Vusch dil pievel“ hagi stuiu vegnir censurada dallas autoritads cantonals pervia de siu malsecuntener e de sias tendenzas corruptas. Quei seigi stau ils fretgs de sia marscha vegetaziun! Mistral, aschia vegn nossa toleranza e nossa retenientscha pagada e remunerada“!

„Stettien ruasseivels. Era quella petta vegn pagada cun tscheins e tut. Nus lein cul temps mussar al pievel, tgei umens e tgei spért che regian e megian davos quei organ turpegius. Quei duess esser in combat per la libertad dil spért! Ridicul! En mintga cass ston quels trests obscurants buca crer ch' il tratsch si Vaneras seigi schi lucs per tschitschar in tal digrem“!

„Cert e franc, mistral. Cheu mon jeu d' accord cun voss' opiniun. Nos purs san pugnar encunter vents ch' enqueran d' arsentar e destruir nossa pasch e nies ruaus, nossa religiun e nies spért.

Mirei mistral, la diligenza de scarvon Cavrin ei aunc buca consumada cun quels priedis. Cheu davos sesprov' el era de scudihar ils venerabels paders capucins e lur demananza cun scuvientschas, calumnias e suspects. Il „Currier Romontsch“ smanatscha de publicar documents che dueian prestar il mussament per las „miserabladas de quels religios sglattiders“! Ed en quella melodia vai vinavon. Era en quels puncts vegn la „Vusch dil pievel“ a conderscher la mursinada meritada.

Ed ussa vegn ei de turnar giu Quadras. Jeu tarmettel si nies caluster pign per vossa lavur, ni buc? Stei cun Diu, mistral“!

„Seigien salidai. Quei ch'ei empermess vegn fatg“!

Sur Deval sbargatta tras Surprada, per allura svanir ella stgiradetgna dils uauls de Clautras.

Mistral Valvera prepara denton ina risposta allas attaccas dil „Currier Romontsch“. Ella brausla glisch d'ina cazzola de seiv rimna ed ordeina el ses patratgs, ferton che la plema sgrezia e cuora sul pupi.

* * *

La baselgia de sogn Valentin a Surprada sbucca ses numerus cantadurs de viaspras. Ferton ch' entginas femnas van aunc sur loghens, fan autras per scalas ed eschas entuorn cun spèrgaments e curviens lur paterlada nun-tralashabla. Las dunschalas dil vitg semeinan e segeinan cun gronda preschientscha sur vias e streglias. La buobanaglia, lezza fa cun stermen-tusa rueida de dar la davosa.

Ils umens fan lur paus sin cadruvi. Tgi envida in zulprin, dond ina tratga anetga dallas caultschas-carpun giu; tgi staupa sia bucca cun ina dètga cluntga de fiastas; tgi resda de muaglias e tgi de taglias. Auters s'empatschan della politica dell' jamna vargarda. Cunzun genau Valentin haregia cun ses regls ed uegls per fatgs de mistrals e magistrats, per lutgas e combats en zona politica. Targend in toc pupi ord siu profund sac dadens, bintguna el siu vieifer, il Toni de Stuornas:

„Ti, Toni, has legiu sco las pitganeras ein vegnidas a pètg? Quellas sdavalan e sestrain buca mal, ti ridischen! Il stemprau furius, ch'il „Currier“ ha sdermenau tschei di si da Cuera, ha leventau in stermentus orcan giu Quadras en casa-pervenda. Sur Deval ha schau or cungeblas d'organisar ina cunter-attacca che po star! Aschi massiva ha sia „Vusch“ aunc mai perdegau“.

Valentin svolva e sfeglia il davos numer della „Vusch dil pievel“, ch'el aveva rubigliau cun pauc quita:

„Perfin mistral Marzial selai udir quella ga en in tun agli schiglioc nunenconuschents. Peiver e sal per ils signurs dil „Currier“. Tedlei tgei ch'el scriva!“

E sco sch'el vess de preleger decrets ed ordinaziuns dil lud. magistrat sin vischnaunca en casa-cuort, stat genau Valentin amiez in chischlet umens per far de saver a ses convischins las pli davosas novitads:

„Tedlei tgei che la „Vusch dil pievel“ ha de risdar, tedlei tgei che nies aultstimau signur mistral Marzial scutina ellas ureglias als signurs dil „Currier“!

Sco sch'el fuss en in senat roman entscheiva genau Valentin a proclamar a ses conburgheis igl artechel de mistral Valvera, che paradescha en grondas letteras sill' emprema pagina della „Vusch dil pievel“:

„Lur noda-casa“.

Sche nus selubin entginas remarças allas provocaziuns novissimas dil „Currier Romontsch“, provocaziuns las pli turpegiusas e sbutaftadas che nies egl ha entupau entochen oz, sche daventa quei per il soli sulet motiv che nies quescher savess tgunschamein leventar suspects davart noss' atgna integritad, suspects che vegnan sterni pli e pli savens ed en moda pli e pli sfarfatga enten nies pievel. Igl ei nies duer de far frunt a talas calumnias che vegnan survidas publicamein encunter persunas ed instituziuns de nossa patria e de nossa Baselia, particularmein encunter il pievel catolic. Recentamein ha igl organ de quella conspiraziun anonima e zuppada (ch'ei denton a nus fetg enconuschenta!) repetiu sias censuras malmundas, attaccond en ina moda turpegiusa la scola dil Seminari. Agl autur de quels schampers affrunts lein nus dedicar enzacontas remarças.

Pasch e ruaus ei il pli profund desideri ed igl emprem duer de scadin bien burgheis, ed el medem temps la pli ferma e statteivla ragisch dil beinstar general. Lur tissi perencunter ein calumnias, denigrem, beffas, suspects, insolenza, garmaschia, nauschadad. Ni astgein nus forsa sperar de raccoltar buns e sauns fretgs de talas invectivas personalas? E sch'ei sto esser denigrau e scurvanau, sto esclusivamein il pievel catolic esser l'unfrenda? Il „Currier Romontsch“ e sia fumeglia dian gie, cartend de confessar cheutras lur sinceradad e lur carezia per nunpartischontadad e verdad! Cun talas turpegientschas vegnan tuttas bunas e fritgeivlas forzas, ch'ei paregiadas de sesacrificar per il cuminetel, spuentadas e stermentadas. Las divergenzas en ideas e patratgs creschan e sescuflan, vegnan ruc a ruc alteradas e cuntrarias. Quei ei il survetsch dil „Currier“ e de ses herox zuppai!

Tgi pudess snegar, ch'igl ei ina nauscha insolvenza ed arroganza de di per di indignar e sclamar il pievel catolic, de numnar el ignorants, stgirs e stupids? E tgi crei che quels compratriots affruntai e denigrai hagian buca era ina cavazza ed in tschurvi lien? Las experiencias, nossa veta quotidiana plaidan in lungatg cuntrari, mo in lungatg pli verdeivel e motivau. Purs e signurs catolics, veramein catolics, han adina astgau seconfruntar cun outra glied. Tgi che crei il cuntrari, lez dei dar in' egliada anavos els temps vargai. El vegn a constatar che nus essan ozildi nuota benedi e honorai cun pli grondas sabientschas e savidas che nos antenats.

Cumpleina vegn l'indignaziun pér lu, sche nus savein che las pli turpegiusas attaccas derivan dad umens originalmein catolics, umens per part ch'ei sgulai silla schuiala dil pievel catolic ellas altezias d'uffecis e dignitads. En quels graus stuein nus admirar il secuntener de nos confrars reformai, ils quals publicamein lain en ruaus lur pievel e lur instituziuns. Lur umens exerciteschan per gronda part era enviars nos stans e personals nobla toleranza. Quella fraterna e pacifica vischinonza dils biars protestants ei ton pli admirabla e biala, essend nus gie tuts affons della medema tiara.

Quella differenza denter nos inimitgs catolics e nos confrars protestants demuossan evidentamein las aviras e manzognas, cullas qualas il „Currier Romontsch“ seglia el cavez alla scola dil Seminari. Tgei attestat mereta quella instituziun catolica en verdad?

Entras il Cussegl de Trient ordeina la s.Baselgia che mintga diocesa duei instituir in Seminari, nua ch'in cert diember giuvens diocesans, cunzun paupers, dueien sut la survigilonza digl Uestg vegnir instrui ed educai per stan e survetsch ecclesiastic. En quest sogn liug de s.Glieci han biars umens imitau il veramein admirabel exempel dil fundatur della scola; e biars umens han unfriu lur forzas, lur rauba, lur veta, per ina buna istruzion de nosa giuventetgna. Ed aunc oz, suenter ch'ins ha empruau e sespruau de murentar la scola dil Seminari, engulond quattrin per quattrin, aunc oz presta quella instituziun, ch'ei schi necessaria per la s.Baselgia sco pil stat, gronds survetschs al cuminesser. — Ual a vesta de tals merets continueschan ils inimitgs de s.Glieci cun lur calumnias e manzognas. A quels savein nus mo presentar la damonda: Daco sa il Seminari aunc subsister, suenter ch'el ei vegnius privaus da sia rauba, da sias resursas, da ses fondos? Forsa de vossa beinvoglientscha?!

Ein ils professers dil Seminari veramein quels ignorants e tgaus vits, sco il „Currier“ pretenda? Na! Leu lavuran ed instrueschan magisters, che han gudiu lur studis sillas meglieras scolas della Tiara Tudestga e dell' Italia. Quels umens stuessen pilver buca senuspir de seconfruntar cun certs sabiuets scuffentai ad universitads modernas, e quei schibein ellas scienziass sco els lungatgs. Quels umens, ual quels, ein ils garants per l'existenza della scola, d'in institut senza mieds materials! Els ein las fermas e nunballuontas petgas de s.Glieci. Adumbatten creian ses inimitgs de saver demussar las munconzas de quella scola cun paterlar de brevs e documents. Mo mussaments valan, e tals possedan els buc. — Dil reminent percuoran aunc autras brevs quest mund . . . .

Il „Currier Romontsch“ tschenta la cruna sin sias nunverdads, sch'el scriva che la scola dil Seminari hagi produciu pauc auter che tuppanaglia. Ad el lessen nus cussegljar de s'occupar della statistica de nosa tiara.

Lu vegn ei a vegnir enconuscent ad el che plirs plevons, che han entschiet e finiu lur studis a s.Glieci, lavuran ual da present sco umens de pum e format en pleivs distinguidas. E quels students dil Seminari che han bandunau s.Glieci per daventar professers de renconuschi e tarlischonts gimnasis e liceums en auters Cantuns? Ina risposta, sco nos inimitgs lessen dar, ei nunpusseivla. Aviras e manzognas constitueschan denton neginas verdads!

Vans ei igl appel dil „Currier Romontsch“ allas autoritads cantonalas, che duessen prender mesiras encunter la scola dil Seminari. Sche quella ha buca saviu vegnir murentada cun engular il fundament finanziel, lu vegn

---

ins era buc a saver strunglar ella cun auters sughets. Nus dumandain: Nua e cura ha il suveran grischun suttascrit talas sentenzias encunter nossas scolas e nossas instituziuns catolicas, nua ha'l suttascrit il decret de barbaria e sclaveria? Quei ei igl intent dil „Currier“ e de ses fauturs liberals-radicals: metter nossas scolas sut controlla e bitgetta dil stat! Igl ei neras uras ch'il liber pur vegni allarmaus encunter talas perfidas tentaziuns. Nus vegnin buc a senuspir d'eruir ils fastitgs de quels novissims castellans e de presentar els aviartamein cun num e persuna al pievel, sinaquei che quel engarti la finamira de certins dils agens fegls e sinaquei ch'el decreteschi el sez lur sort e lur mort. Il pievel grischun ha adina fatg giustia cun traditurs. Sia vendetga vegn era quella gada ad esser gesta, mo dira! Era sche la spada tucca ils pli illustrissims signurs della tiara! — M.V.“.

Gerau Valentin, tut uaps, trai flad e tuorna a trer flad. Quella hanada lecziun ha fatg suar el buca mal. Cun ina mongia frusch' el naven ils gross curals de siu frunt lad. Lu mira el sur la gasetta ora, sco sch'el less intervegnir il pareri de ses auditurs.

Toni de Stuornas vegn strusch a frida de serrar sia buccatscha ch'el ha teniu aviarta duront igl entir stendiu priedi, per gie udir tut scoi sauda. Plaunsiu manegia el, scurlond sia testa quadra:

„Tutta raschun ha'l giu, nies bien mistral. Tgisà tgei che quella schenta dil giavel ha pomai de sursinar quels de s.Glieci?! Fuss ina biala sch'ins stuess schar cumandar quels smaladets Cruaruns, nua ch'ins dei tarmetter a scola la buobanaglia. Camondan schiglioc avunda, quels sabiuts! Marveglias vess jeu tuttina, tgi gianter che fuga davos quei Currier dil naucli, marveglias vess jeu, strias marveglias“!

Tieni de Clautras, che ha tedlau priedi e discuors cun sia usitada ruasseivladad, manegia, ch'ins stoppi nuota ir ad encurir lunsch naven da Surprada quella conspiraziun ch' inciteschi pli e pli insolentamein encunter il pievel catolic, sias scolas ed instituziuns. Il vent de cumin seigi staus ruhs e possi haver fatg cunauras a beinenqualin.

Il pareri de Tieni ei adina e dapertut respectaus. Ins sa a Surprada, ch'el ha in nas tut specialmein fins per legns politics, e perquei teidl' ins ses plaids sco in evangeli.

Salter Pieder, che stat amiez il marighel sco sch'el vess lagutiu in bratsch de ponn, consenta ils plaids de Tieni:

„Ti Tieni has raschun. Era jeu creiel ch'ils utschals de rapina han buca lunsch naven de nies vitg lur ignivs. Denton sperel jeu che mistral Marzial fetschi buca mo smanatschas, sch'el empermetta de scuvierer cun caschun ils misteris che zuglian il Currier e ses signurs ella brentina. Lur num s less jeu udir! Quei fuss ina stria frida per quels certs — e nuota

---

meins in gudogn per Marzial. Patertgei, astgar tonscher la detta en tals ignivs de viasps, gliez vess num vus. Ins sa mai: cheu savessen forsa uors cun pulita sunscha e dètgs spinals seruschnar ord tauna!“

Plaunet sesvida la piazza cadruvi. Ins lai per oz la politica. Ils tgamins feman, las femnas han fatg cafe. Tgi che vul buca tedlar priedi era aunc sin esch-casa, lez lai buca star la massera memia ditg culs mauns a calun!

* * *

Sogn Silvester ha purtau bun' aura en stiva de mistral Valvera. Buca ch'ins vess tschaghignau memia lunsch viaden el vinars de Daniev. Auters eveniments ein pli adattai per sclarir las fatschas marcantas dils dus pugniers mistral Marzial e Sur Deval. Il bien Augsegner fa tschera de fraus, schend cun sia vuschuna lada e bassa:

„Veramein ina curiositad: in miert scriva sez sia annunzia de morts! Zatgei semegliont ei cert aunc mai daventau sut las steilas“.

Ed el repeta a leger la pintga notizia el davos „Currier Romontsch“, intitulada „Remarca della redacziun“:

„Stimai lecturs!

Per demussar che la „Vusch dil pievel“ va cun ses suspects davart nossa redacziun grondamein en err, vegnin nus el proxim numer a publicar ils nums dils redactors e collaborators permanents . . . per cass ch'il „Currier“ duess comparer vinavon“!

Sur Deval tuorna a leger quei suspir d'in moribund. Riend da tut cor aschunscha el vonzeivi:

„Gie, gie . . . sch'il „Currier“ compara vinavon! Ed el compara buca pli! Jeu sai per franc ch'el ei morts e satraus, quei utschi della cua blaua! Scarvon Cavrin ha cumpatg confessau ier sera ell'ustria dils Mulins ch'ins hagi concludiu de liquidar la gasetta. Ei seigi buca indicau de sestrer vinavon publicamein cun buobanaglia e preraglia. Denton duei el haver cuschiu mur murtgeu, dumandond igl ustier, tgi che possi bein haver decretau quella mort anetga al „Currier“. Cavrin vegn bein ad haver giu ses buns motifs de quescher. Per dus bluzchers sestrubegia quei schani tras la ruosna della clav sche zatgi vul.

Basta! Da quellas varts vessan nus finalmein ruaus, Mistral. Jeu sun cuntents de saver emplenir nossa „Vusch“ cun caussas pli fritgeivlas e nizeivlas che cun cloms d'uiara e sesglatems. Nies pensum eis ei gie buca de sestrer e patengar. Denton, sch'ins vegn provocaus en ina moda aschi vehementa, sco il „Currier Romontsch“ ha fatg, cunzun il davos temps, lu stuess ins haver stuppa ella cavazza, sch'ins less buca sedustar per nos buns principis.

Per vus mistral stuess ins atgnamein ligiar in tschupi d'arbagias sco ad in grond victur! Senza dubi ha vies clom ella „Vusch“ dau il davos stausch alla gasetta de Cuera. Quel ha tementau ils schanis! Ina freida e malemperneivla aurasut pil „Currier“! Si Crapons ein ins cert e franc aschi mals ch'ins seretrai schi ditg sco la punt stat aunc. Sia Sabientscha ha ils davos onns giu stedia caschun d'emprender l'opportunitad de quella tactica. Quel vess fatg ronzas, sche siu num fuss in bi di compariis ner sin alv ella „Vusch“, siu num alla testa d'ina entira conspiraziun! El sco inimitg dil pievel catolic, el che nos umens han tontas gadas ornau cul manti de mistral, el che nossa tiara ha delegau en dietas e dicasteris, el, il pli illustrissim dignitari ed honor della val de Vaneras, ch'el ha ussa enganau zuppadamein e ch'el vegn ad enganar vinavon cun sia fatscha dubla. Vergugna e zanur per l'entira tiara! Jer il favorit dil pievel — oz il bab d'ina turpegiusa incitaziun encunter nos principis, encunter tut quei che senumna catolic! Quella tuorp e dishonor vegn il mescal aunc ad enscriber ellas preits de siu casti, e quella tresta canzun vegnan las tschuettas aunc ditg a bargir ella miraglia de Crapons!

E Ludovic ha aunc buca finiu siu mistregn. Cartei a mi mistral, quel ei aunc habels per tut autras caussas. Sia ambiziun vegn a cumandar ad el pass aunc pli hostils a nus ed a nossa caussa. El vegn buc a ruassar, aschi ditg ch'el sa aunc muentar siu pei e far tremblar sia lieunga! Nus astgein buca emblidar, Ludovic ei in de Crapons, e lezs ein dirs sco granit. El sa ch'el ei oz il sulet e davos avdont dil losch casti, il davos representant d'ina dinastia decadenta e murenta. Perquei vegn el cert buc ad haver retenientschas e scrupels d'exequir ovras che cuvieran in di siu num cun vergugna e castitg. Ei ha num vegliar e dar adatg, mistral, sche nus lein impedir il mender dil schliet“.

Sur Deval ei vegnius pensivs. Siu frunt setrida. Per el settract' ei gie buca de liquidar ed allontanar in inimitg sco carstgaun, mobein de retener la spada d'in inimitg de ses principis e de sias ideas. El sa per memia bein che Dieus e siu agid ein leu, nua che dretg, giusta e religiun avdan.

Mistral Valvera consenta als plaids digl Augsegner:

„Giebein, tgi che crei che Sia Sabientscha Ludovic de Crapons seigi seretratgs per ina ed adina dal palancau public e politic, lez fa in quen falliu. Las consequenzas de quella conclusiun fallida savessen esser per nus catastrofalas. Nus stuein impedir ton sco pusseivel ch'ei vegni aschi lunsch. Nossa pli gronda atenziun stuein nus dedicar a Crapons, pertgei leu ei la fueina della conspiraziun, leu buff' ins el fiug della disuniun e della hostilitad encunter nossa Baselgia. Leu brischa la cotgla della vendetga. Jeu sai che Ludovic ha aunc biars paliats en provisiun. Ed ei va cert buca ditg ch'el tonscha puspei en sia teigia per in de quels. Tgi che vegn ad

---

esser sia preda, gliez sa negin. Ils misteris che pendan entuorn il casti de Crapons ein schi spess sco cadisch. Che jeu sundel in dils emprems ella retscha de ses adversaris, gliez ei era enconuscent. Dapi che jeu sun selubius de far opposiziun a sia politica e dapi che jeu hai astgau preparar sil davos cumin ina scursalada aschi quieta ed anetga ad el, dapi lu ei sia gretta encunter quei „giuvenaster“, sco el numna mei, en ina continuada carschen. Denton, Niessegner ha dau a scadin mieds ed armas per sedefender. Dil reminent ei in duell cun Ludovic de Crapons ina emprova de mia perseveronza! Ni buc, Augsegner“?

„Mistral, mistral, buca predei memia leva quella historia. Sia Sabientscha savess forsa aunc dar de lignar a nus auters, gliez cartei a mi. Nus dus essan buca burschanai e lavai ton da rudien sco quels de Crapons. Ed alla finfinala dispona Ludovic aunc de zacons gidonters de pum. Sia fumeiglia ei bein pagada; e daners rentan . . . . per enqualin perfin la consciencia! Astgar esser il survient de Crapons, gliez ei per biars ina gronda honor! Dil reminent havein nus dus aunc buca fastisau tut las sendas e taunas che meinan el casti. En quels lagugns camina forsa beinenqualin ch'ins smina nuotzun. Precauziun . . . . precauziun ei la megliera medischina era per nus auters . . . . Patertgei a quels plaids, mistral Valvera“!

„Gnanc dubi, Augsegner. Ei vul star guardia pil pievel e per sesez. — Tgisà con ditg ch'ei cuoza aunc entochen ch' il guardian corna puspei da stuornas tras Vaneras . . . .?“

* * *

III

La stiva gronda dil casti de Crapons sepresenta puspei sco fravgia dils plans d'uiara de Sia Sabientscha Ludovic. Oz sbrenzlan mo quater egl, mo quater mauns schumbran e ramplunan silla greva meisa-ruver, mo dus frunts siuan. Mo quellas duas olmas ein presentas, ch' astgan mo ellas batter e sbatter ils pli profunds e zuppai misteris della politica de Crapons: Sia Sabientscha e scarvon Cavin, siu fidau fumejl.

Sia Sabientscha Ludovic de Crapons ei malruasseivels sco adina il davos temps. El sesa davos meisa, arva e siara e volva e strubegia sia detta secca . . . seglia en pei, sesa puspei . . . fa schemer las aissas dil plantschiu cun ses pass stagns ed anetgs, arva las finiastras, raguda giud cruna in tschuppel cudischs . . . . sesa e pusa siu tgau de plum els mauns. Tut quei succeda en confusa furtina. Ludovic ei buca pli il politicher calm,

freid e meditont de tshels onns. El confessa biaronz l'impressiun d'in tgau malregulau, plein revoluziuns e maluordens interns. Il davos cumin . . . il combat ellas gasettas . . . la stagna e stedia aderenza, ch'il pievel de Vaneras porscha a mistral Valvera, siu adversari giuvenaster . . . tut quei po esser la cuolpa dè quella passadetgna nera e spessa che tshinclà il tgau grisch de Sia Sabientscha sco ina brentina malsauna d'atun.

Scarvon Cavrin sesa sc' in vut davos meisa . . . nunballuonts, freids, palids, cun egls mellens e gross, cun in tshuppel cavels ners che tonschan en ina menada uliva sul frunt giu, graschels e satels sc'ina jamna senza paun. El spetga mo il schul de siu patrun, per allura camegiar per taunas e lagugns entuorn, encurend las selvaschinas las pli finas, persecitadas dalla politica de Crapons.

„Luzi, ussa suonda la frida mortala! Il crap astga buca far mescal, el sto ruclar. Il proxim pass va encunter la claustra. La spada ei tratga! Sche quella miraglia dil naucli sballuna buca da sez, lu sto nies pugn smardegliar quella tauna de paders. Onns ed onns gia vegetescha quei ziep, quei gob, quei schirau, en ina moda e maniera vergugnusa. Podà che la claustra ha avon decennis e tshentaners prestau enqual survetsch al pievel ed a sia tiara. Mo oz ademplescha ella negina missiun pli. Casa de Diu bein! La veta de quels pèr paders ei pli profana che quella en caserna. Tgi ch'ughegia de scurlar quella muschna, resca onz de setschuffergnar che de mulestar zatgei sogn. Ins astga mo buca risdar publicamein quellas verdads, pertgei il pievel ei tshocs en sia veneraziun e carezia per quella muschna sil crest de Clautras. Quella camona porscha oz nuot auter che tetg e slonda ad in grass avat, ad in pugn plein paders bein nutri che sesan e sepervesan senza quitaus sin donn e cuost dils arcuns claustrals . . . Musteilas miserablas! Sche nus lein buca vertir che quella vermaneglia smarschaneschi vinavon ell' umbriva de quei cadaver cheusi e che quels mulauns dettien a dies al davos tshagrùn en tgaminada, lu sto la spada tunder il crest de Clautras, oz per adina! Capeschas, Luzi, tgei che jeu manegel? Era tei stos jeu aschunscher a miu carr de spadas, ti . . . ti Luzi stos forse . . .“.

Ils dus conspiraturs miran stagn els egls in a l'auter. Mo els queschan sco legns. Lur olmas, lur characters, lur patratgs s'entaupan e secapeschan.

Suenter in mumenet continuescha Sia Sabientscha en pleina alteraziun:

„Dil reminent, miu scarvon, sundel jeu quella gada nuota persuls ellas retschas della cavalleria attacconta. Cura ch'ei setracta de stagliar las selvaschinas che jeu en miu revier haiel tucchau e sittau, lu anflan quels „buns conservativs“ tgunschamein la via si Crapons, era sch'ei setracta de magunar muletgs e pastiras della claustra! Quella sinceradad che certins, ils quals fan bugen politica cun lur carezia e veneraziun per la claustra, splenghegian

---

a nies pievel, ei nuota schi glischonta sco quei che la muntanera gronda crei. Era quels lain nuota pitir il begl pigl egl. Jeu hai giu caschun de rimnar differents attestats, co quels certs patratgan ella damonda della claustra: ual sco jeu! Mo lessen els buca esser cugn e cugnada che derschan la plonta!

Basta! Sesurvir saiel jeu era de quels opportunists. Alla finfinala san ins lu sereferir a quels forapeis, per cass che l'acziun duess curdar ell' aua. Lu sa il pievel reflectar e datgar, co ei stat en verdad culla sontgadat de ses „buns conservativs“! Per casualitad sundel jeu vegnius tschei di en possess d'in smaladet interessant document, che savess forsa prestar nuota mals survetschs! Haha, Luzi, mira cheu il project, co ils signurs Degondas, Carschlins etc. vulan in bi di partgir ils beins della claustra, della medema claustra ch'els senuspeschan buca de defender sin cumin, giu Cuera e sa il giavel aunc nua. Ner ei buca adina ner! Quels san pilver far cureisma, sche lur politica pretenda. Mo ina gada zuppai dals eglis dil pievel, lu vegn ei fatg tscheiver da gust! Quod licet Jovi, non licet bovi!

Ed aunc in stupent document ruaussa en mes truchets. Mira cheu scarvon, quella brev d'in conventual della claustra, de Pader Ambros! Quel para de capir il stuc cul „liber discedat“! El damonda mia intervenziun per accelerar la soluziun della claustra! Ils paders sez vulan bandunar la claustra, patratga pomai! Quei va sco cun s. Pirmin. Ils de Sogn Gagl han era capiu de liquidar quella muschna smarschentada e desolada, e quei sin via legala. Pertgei duessen nus auters buca era saver imitar quei exempel? Sch' ils conventuals pretendan la soluziun della claustra, lu stgisa quei cert. E sch' ils gronds „amitgs“ della claustra sustegnan sut cozza quell' acziun, lu ei igl empustiu dubel ferm. Quella frida astga buca fallir, scarvon, capeschas quei lungatg“?!

Scarvon Cavrin ha breigias de luentar sia lieunga:

„Jeu capesch, jeu capesch! Mo . . . . . mistral Valvera? E Sur Deval? Las olmas dils ners“?

Cun vusch stetga e retenida ha scarvon Cavrin plidau quels plaids. El tema gia d'haver provocau ina tempiasta. E pilver. Sia Sabientscha engarta gia dubis e temas ella fatscha de siu sbier — caussa rara.

„Tgei, ti lesses forsa targlinar cull' attacca pervia de quei mattatsch pupratsch ed insolent?! E pervia d'ina buccà prer?! Luzi, Luzi! Tgei damonda l'obedientscha de tei, tgei tias empermischuns, sigiladas cun tiu saung? Hah?! Subordinaziun absoluta, promptadad adina e dapertut! Capeschas“?!

Quellas zacras en tun de smanatscha han tut fatg zaccuder scarvon Cavrin:

„Na na, Sia Sabientscha, quei ei nuota patertgau aschia, tuttavia buca, na na! Jeu . . . jeu cartevel mo ch'ins astgi buca far plans senza risguardar la posiziun de mistral Valvera, suenter las experiencias de cumin etc.“

Ludivic secalma puspei:

„Empau raschun has ti. Ins stuess adina quintar cun tuttas pusseivladads. Mo buca attribuir memia gronda peisa e muntada alla forza de quels létga-prers, gliez fuss cuglienau sesez. Ton ei segir che mistral Valvera vegn ad alzar sia vuschatscha ch'ei rebatta tras las vals. Ed era Sur Deval vegn a sponder empau aua benedida. Mo lai ual. Quels cumpars secugliunan grondamein, sch'els crein de saver repeter lur victoria de cumin e dellas gasettas era en questa damonda. Avon che conceder in tal plascher a quels magliafoms ughegiel jeu d'impunder il davos mied, che stat a disposiziun al maun d'in politicher . . . !“

Ludivic de Crapons quescha in mument, mironde els egls de siu vieifer. Ha el revelau memia bia de ses misteris ners? Duev' el esser pli precauts? Na, na! Scarvon Cavrin sto saver tut. El ei gie il sulet carstgaun sin quest mund, al qual el astga e sto fidar tut, schuber tut. Dil reminent ei scarvon Cavrin gie tschinclaus e strenschius de tala maniera en ses latschs, ch'el metscha maina pli, era lu buca, sch'el havess la gagliardia de tradir ils misteris de Crapons . . . El ha mo la letga de secundar ina e scadina inclinaziun, in e scadin pass de siu patrun . . . . ni de sez curdar en disgrazia.

„Luzi, tschaffa la plema e scriva a Pader Ambros:

Jeu engrazi per sia brev e respecti ils pass, ch'el hagi gia interpretu en favur della soluziun della claustra murenta. La claustra stoppi curdar. Il mument della soluziun violenta seigi maneivels Perquei duessi el aunc far in davos sforz energic per derscher la miraglia da dadens anora, sco quei seigi succediun en auters loghens. Ils beins della claustra crodien lu ella bratscha dil cumin. El astgi buca schar sestermentar dellas grondas difficultads che vegnien senza dubi aunc a vegnir levantadas el cumin ed ellas autras cuntradas catolicas dil Cantun. Nus astgeien en quella damonda buca seschar en combats culla consciencia. Denton, sche tals pass seigien stai pusseivels a sogn Pirmin, lu mondi quei cert era a Vaneras. Neginas raschuns pretendien che nos paders mondien autras vias che quels de Sogn Gagl. A Pader Ambros sez lessi jeu cussegiar d'aunc buca schar secularisar. El duei aunc haver empau pazienza e restar en claustra, pertgei la pensiun vegni a vegnir distribuida mo a quels paders che sesanflien aunc el convent el mument de sia soluziun. Culs auters interessai alla sligiazion della claustra vegni jeu aunc a seconferir, medemamein cun mes amitgs de Cuera, ils quals ins sappi

forsa far instradar pass el Cussegl grond, nua che la majoritad liberala e radicala pudessi tgunschamein decretar mesiras alla soluziun della claustra grondamein cunvegnentas. Tals pass mi parien indicai, tonpli che per exempel schizun il Cussegl grond catolic de S. Gagl hagi favorisau e decretau la mort de sia claustra a s. Pirmin. La practica dils parlaments el novissim temps seigi enconuschenta. Pader Ambros vegni a vegnir orientaus a siu temps“.

Scarvon Luzi Cavrin fruscha zaconts curals de suadetsch culla mongia ord las rubaglias de siu frunt stretg. Lu bogn' el sia plema per exequir il camond de Sia Sabientscha.

Ludivic de Crapons zuglia e strubegia siu git e gagliard barbis, mirond ord finiastra viasi sil crest de Clautras, nua ch' ils mirs grischatschs della claustra sesaulzan ord il stgir e profund verd digl uaul. Ludivic sgrezia dents . . . el vegn mellens . . . la gretta stenda la pial de sias gaultas . . . siu intern lavura. E sco ina smaedicziun strocla el da bass trals dents: „Rocla ti muschna, rocla ni brischa! Dumbra las uras, ti veglia tschocca . . . .“!

* * *

IV

Mistral Marzial Valvera camina cun pass franc e stendiu tras las pradas della Cauma. Mo sut il crest de Clautras retegn el tutenina sia cuorsa. Igl aspect che la claustra porscha ei unius cun memia profunds e trests patratgs, per ch'el, il giuven menader dil pievel de Vaneras, savessi vargar, meditond e ditgond de nuot. Mistral Valvera mira e tuorna a mirar la greva e grischia miraglia della venerabla claustra. Ses egls clars e sereins tarlischan ella glisch d'ina profunda dolor zuppada, sco violas tschentadas ella rugada. Avon sia egliada sesaulza ina lada e liunga tenda, e davos quella crescha la claustra de Vaneras ella glischur d'ina giganta historia monastica, d'ina historia de tschentaners. Igl ei buca mirs de crappa e greppa, mobein preits e tuors de gloria e merets d'ina dellas pli veglias fraternitads religiosas della cultura cristiana occidentala. Eregida sin fundaments pli sublimes che castials e palazs mundans, ei la claustra semantenida, franca e frestga, atras varga melli onns, ferma e frontscha sco ils cuolms che protegian ella d'orcans e malauras. Ed ual tons onns vegn ella venerada e carezada da siu pievel. Claustra e pievel de Vaneras han compartgiu lur historia sut la devisa dils gronds avats: Libertad alla sontga Baselia — al pievel liber ses sogns dretgs! Quei pievel liber ha saviu undrar ils regals che gli ha rendiu la claustra, la fortezia de sia religiun, de sia cultura catolica e de sia historia.

Ed oz? . . . Oz vegn ina terribla spada smenada e smanatschada sur tiu tgau! Il spért modern dell' illuminaziun, che s'empatscha nuotzun pli d'autorità, de regularità e disciplina, quei spért ei era sepatronaus de nos agens frars e convischins. E quels molan e glieman la cugnada per quella sdermanar encunter tias ragischs. Vergugna ad els ed a lur affons! En tes mirs, ti venerabla casa de Diu, avdeschan tals traditurs, sut tia grunda arda quei fiug infernal. E fiug dat cotgla! Tals, che anflan la cella memia stretga ed il mund pli libers, pli levs e pli leghers, tals che s'empatschan ina cagna de reglas ed uordens, quels vulan seglientar las cadeinas d'in sogn vut, las obligaziuns de lur stan. Els suttascrivan cheutras buca mo lur atgna sentenza, mobein era in vergugnus decret encunter il pievel, che senta tonta affecziun e tonta carezia per sia claustra. Il giavel ei manedels e fila gries!

Quei che barschaments e quei che las uiaras franzosas han buca pudiu devastar, quei sesprova il maun dil stat, nos agens conburgheis e certs conventuals sezs de disfar e destruir. Astga quei daventar? Astgel jeu star lischents e passivs en quei mument decisiv? Na, mai e pli mai, sche jeu viel buca cun snavur scriver en miu frunt il trest confess: Culpa rubet vultus meus!

Puspei eis ei in dils pli gronds de nossa tiara, Sia Sabientscha land-rechter Ludovic de Crapons, che smeina e sdermeina la spada, puspei el . . . Gie, las larmas pieun ein pli custeivlas e caras che larmas dils paupers, era si Crapons! Vul il destin propi che jeu pugni e sbatti vinavon cun quei vegl pugnier? Sche mia conscienza vul, lu stoi esser!

Dumengia aunc vegn nies pievel a seradunar en stagnas retschas per protestar encunter las manzegas ed intrigas de politichers decadents e de paders traditurs e malvengonzs, e nos umens vegnan a turnentar il sgregn terribel de nos adversaris, che cloman ad in clamar: Las claustras ston naven! Na, il pievel, la Baselia vul buca quei; lur plaid decida e buca quel de singuls obscurants!

Tgi less snegar che nossa claustra ei oz malsanetscha e fleivla? Quei sa negin snegar. Denton ei quella malsogna aunc ditg buc ina raschun de sturnir la pupratscha. Sch' ils inimitgs della Baselia e della religiun attribueschan al stat il dretg e l'obligaziun de liquidar e secularisar la claustra, lu opponin nus a quella pretensiun il principi: Nemo dat, quod non habet! Quei dretg competa mo alla Baselia sezza. Igl ei la greva obligaziun dil pievel e de sias autoritads ecclesiasticas de restaurar la veta interna dil convent. Forzas internas mo san tgirar e liberar il schiarm che viva aunc en quei sogn terratsch. Aschiditg ed aschilunsch sco inimitgs externs sesprovan de cavar la fossa a nossa Casa de Diu, eis ei noss' obligaziun d'alzar plaid e pugn per proteger la claustra, che astga buca vegnir exponida e vendida al regress de singuls ni all' engurdientscha dil stat. Dieus detti

---

a mi la forza de menar quei combat ensemblamein cun miu car pievel de Vaneras . . . .

Mistral Valvera sededesta sco ord in siemi. El stat aunc adina sut il crest de Clautras, alzond sia egliada enviers la claustra. Ei va vess de prender cumiau della venerabla Casa de Diu. Aunc pli grevs fuss quei cumiau, schei fuss il davos . . . .

* * *

Ell' uustria de Sievi Coray a Surprada tunan puspei ils vegls chorals de migeuls e querclis cun vuschs bassas e ladas dils umens politiconts. Pli pintga la tiara, pli gronda la politica . . . .!

Murezi Stiert intonescha il discuors:

„Gerau Valentin, tgei tegns ti de quei risdem della claustra? Tgisà sche quei po star, che certins hagien gia pladiu il cavafossas per la claustra?“

Gerau Valentin fa egls gross:

„Udiu vai jeu era de quei. Ins resda ualti publicamein, ch'in ni dus paders hagien inziau ina attacca encunter la claustra e che certs . . . hm . . . hm . . . politichers della tiara entscheivien era a murar cullas truaschs e tgaminadas della claustra . . . Ins sa mai, ils pli gronds ein adina ils cudischs culs pli biars sigils! Capeschas Murezi, tgei che jeu manegel“?!

„Persesez che jeu cæpeschel, fetg bein schizun! Biars crein che lur scalas cun enzacons tozzels scalems seigien memia aultas per mortals ordinaris sco nus auters. Mo dei pèda! Il pievel ha bia ga engartau quels fils, ch'ins leva trer nunveseivlamein sul tgau della tuppanaglia ora. Denton, mei interessescha pli fetg il num de quels tals . . . gie de quels tals che simpatiseschon culs tschagrunds della claustra. Hè, gerau, ti eis plitost orientaus ellas combras stgiras. Mo neuadora cul marmugn“!

Gerau Valentin ha cattau adagur scarvon Luzi Cavrin che sesa tut persuls davos ina meisa de cantun, fagend sco de leger ina gassetta. Il spiun . . .

Gerau Valentin tschaghegna sco per dir als presents: Mirei leu, scarvon Cavrin, el teidla . . .! Murezi Stiert survegn ual muort la preschien-tscha de scarvon Cavrin mustgas de furar vinavon:

„Schia, gerau, fagei buca liungas fileleias. Nus essan cheu denter libers burgheis, che han nuota de tener tschelau la verdad“!

E gerau Valentin entscheiva, suenter haver furschau duas-treis gadas cul cumbel suenter igl ur della meisa rodonda vi:

„Mo tgei duess jeu saver pli bia che vus auters?! Jeu sun negin striun. Denton, quei che jeu hai udiu astgeis era vus udir. Sco ins

resda vegn ei principalmein filau complots denter quels certs conventuals e quels certs . . . . politichers . . . . gie . . . . de Crapons! Leu sto zatgei buca esser propi schuber“!

Murezi Stiert volva bunamein la meisa cun sia bratscha de signun! „Tgei, Crapons? Puspei Crapons? Tgei giavel ha quei vegliander era denter las ureglias tutenina? Crei quel de stuer metter en paglia l'entira val Vaneras pér en ses vegl onns? Stuornatsch, quei landrechter, stuornatsch! El mondi po tiel padrin dellas mattaums cun sias ideas dil naucli! Igl ei propi sco jeu hai gia daditg pretendiu: Ina nav rutta sescrola encunter scadin vent“!

Tieni de Clautras, ils pareris dil qual ins ureglia meglier ch'il pli bi evangeli, svida en ina tratga siu quercli e manegia:

„Che quella sensaziun cuntegni in coc verdad haiel jeu entschiet a crer pér lu, cura che jeu haiel udiu che mistral Marzial hagi instradau ina cunteracziun. El vul cumpatg convocar ina radunonza de tuts ils umens dil cumin sin dumengia, per secussegljar tgei mesiras seigien bein de prender per cunterfar allas tentaziuns de quels miserabels intrigants. El sa ch' igl entir pievel sustegn e careza sia claustra, perquei ch'el careza la tiara e siu sulom. La claustra ei in toc de quei terratsch. Perquei vul Marzial terrar ses inimitgs era en quei sector. E cun tutta raschun. Jeu per mia part mondel a quella dieta, e far fetg jeu ina dètga rueida, sch'ei sto esser! Quei ei ca tarschinau nossa claustra. Ludivic duei saver ch'ei brischa era el pierti digl uffiern“!

„Ed jeu mondel cun in schalun, sch'ei fa basegns“! grescha Murezi Stiert tut da vilau. „A quels perdertissims glimaris lein nus bein dar damogn, pil naucli è! Lein mirar ch'ei tucchi e tacchi quella ga ils dretgs“!

D'ina outra meisa aud' ins la vusch de Pieder de stiarls, il marcadont de Savonnas, che damonda plitost per endridar ed instigar Murezi Stiert en sia alteraziun:

„Hè, Murezi, tgei fas è tanien cun vies mistral?! Quei ei segir buca in sogn?!

Murezi lai buca luar la botta enta maun e rispunda:

„Tgei, Mistral Valvera? Sche vus de Savonnas vesses en vossa cronica in um sco quei, lu masses vus a metter grascha cun cassacca e ciler, giebein! In sempel um, senza gronda rueida, mo persuerter in um dell' ovra, in um cun gnarva e tschurvi! El ei buca vegnius gronds e lads cun dublons spagnols ni venezians, sco auters Sullas grischuns. E tuttina: has viu sco'l ha dau la viulta al davos cumin e sco'l ha scurnau vies vegl de Crapons ellas gasettas? Quei ei stau murtès che han tunau empau scoi s' auda! E sche landrechter Ludivic sa buca

metter si mischlos a sia buccatscha, sche sa'l forza quintar aunc cun biabein duas schlepras giu per la cavazza! Sch'el vul il naucli, sa'l è prender la corna. Sas Pieder, il zenn grond de Surprada ha in' altra peisa che vies zenn-pugn cun battagl dubel! Mistral Marzial porta carpun e cadisch, e lez lai onz sdarpar che las finas epolettas e cuas de generals, de commissaris etc. Pertgei emprova il landrechter de metter pals ellas combas de mistral Marzial nua ch'el mo sa e po? Pertgei? Perquei ch'el sa che mistral Marzial ha saunas ideas, ideas che train, e perquei ch'el simpatisescha buca cun doctrinas liberalas-radicalas, perquei ch'el ha aunc ina dètga carriera avon el! Landrechter Ludovic sa era co ei stat culla dinastia de Crapons. El sa bein avunda che lur schlatta ha fatg e che quella de Valvera ha aunc de far historia!

Sas ussa, marcadont Pieder, pertgei che nus de Surprada honorein ed undrein nies Marzial“?!

„Murezi ha tutta raschun“! dat genau Valentin denteren. „Nies mistral ha en ses giuvens onns gia prestau survetschs a siu pievel che nus astgein mai emblidar. Tgi ha — ensemblamein cun Sur Deval giu Quadras — instradau l'industria de casa per nossas dunnauns e mattauns? Tgi ei s'empitschus della miseria morala e corporala dils paupers, che seruschnan dis en e dis ô per nossa escha entuorn? Tgi ha procurau ch' affons de paupra glioud san emprender in mistregn senza pli grondas expensas? Danunder vegnan tut quels benefecis per nossas vischnaucas e nossas famiglias? Da nies mistral Marzial Valvera, giebein, ual da lez“!

Loschs miran ils umens de Surprada in siper l'auter, sco de sincerar: In dils nos!

Tieni de Clautras s'annunzia aunc ina gada:

„Vus veis nuota concepiu in register cumplet davart ils merets de nies mistral. Tgi ha per exempel battiu e batta vinavon per in stradun atras la val de Vaneras? Ei quei forse in meins grond meret de Marzial? Schei“!

Ils presents consentan, dond il tgau. Meinsvart in che laghegia giu el cantun per endriescher tgei zambagls ch'il forapeis scarvon Luzi Cavrin fetschi sin quellas tschontschas. E Murezi sa nuota stuppar sia sgnaffa:

„Signur scarvon, sch'igl ei lubiu! Vegni neu tscheu e risdei las novitads de Crapons! Cheu si dat ei gie beinduras anugls cun cornas“!

Scarvon Cavrin fa sco de buca udir, paga beindabot las auas tschuffas, ch'el ha consumau, e scappa sco in tgaun tementau dad esch ora.

„Quel ha ferdau la puorla, ha — ha! Quei catschumbrivas! Sch'ins ha buca muniziun eis ei meglier de seretre“! segloriescha Murezi

---

Stiert. „Quel vegn nuota schi spert giu tier nus pli, sche nus catschein a dies tals buordis ad el. Quei emporta denton ina cagna; bia bien runa quei engurgniu spiun malcotg tuttina buca giu da Crapons“!

* * *

V

„Maria, damaun festivein nus pia igl empren anniversari de nossas nozzas. Sche ti eis cuntenza, fagein nus in' excursiun en Lumnezia, tia biala patria. Ne“?

„Gie, Marzial, ina gada less jeu visitar miu vitg nativ ensemen cun tei. — Mo nua vas gia puspei, che ti prendas manti e capiala“?

„Jeu stoi aunc seconferir questa sera cun Sur Deval e cun mistral Duitg giu Quadras. Sas, dumengia vein nus in cumin inofficial pervia della claustra, e perquei stuein nus aunc far entginas preparaziuns. Ti stos haver empau pazienza, Maria. La politica ei scumbigliada, e quels che ston nuar ni snuar ses latschs, lezs ein adina fatschentai pli ch' outra gliעד“!

„Gie, mi par' ei veramein d'esser aschia. Ti eis gie adina ord casa, Marzial“! di Maria combrigiada.

Marzial vul consolar empau sia dunnetta:

„Ti has raschun, Maria, mo tgei duei jeu far auter? Obligaziuns ein obligaziuns e buca termagls. Mo spetga entochen che quella damonda della claustra ei rugalada, lu haiel jeu speranza empau dapli temps e pèda per nossa veta de famiglia. — Per questa sera stai cun Diu, Maria. Metta la clav suren. Ei savess vegnir empau tard“!

„Stai cun Diu, Marzial“.

Avon che bandunar la cuort-casa retegn Marzial ses pass. El anfla in scret, ch'ei taccaus ad in finistrel. El legna buca ditg per enconuscher il cuntegn, suenter che mauns anonims han gia schi savens sterniu tals pamflets entuorn casa:

„Puspei in salid de mes megliers amitgs“! fa Marzial plitost sco de rir. „Tgei novitads san ins questa sera si Crapons“?

Ed el legia da bass:

„Mistral de Surprada,

Per la contavla gada stos ti vegnir supplicaus de bandunar quest liug e questa cuntrada? Stgisan las admoniziuns precedentas buca per tei? Igl ei neras uras che ti fetschies il fagot e mondies per tiu fatg. En questa tiara han ins saviu viver en pasch e ruaus senza tals instigaders, calumniaders, denigraders, letgaprers e letgapaders. Sche ti eis vegnius toleraus entochen oz en nies miez, sche mo perquei

---

che nus havein tralasciau d'applicar quellas armas che ti havesses impundiu en nies stagl. Duess denton era questa smanatscha esser adumbatten, sche pren quei che suonda. La sentenza ei gia dada, la spada gizzada! In engirament de fideivels amitgs vegn buca ruts pervia d'in miserabel traditur dil pievel. Impedescha entras tia fugia immediata, che nus stueien metter tei e tia famiglia ella pli stgira disgrazia.

Amitgs dil pievel de Vaneras (buca simuladers e traditurs sco il mistral de Surprada!)“.

Mistral Marzial smuglia il pupi e sfundra lu el ella profunditad d'ina tastga:

„Ina insolenza ed impertinenz senza paregl. Quella fumeglia dil naucli duei mo sbatter aschiditg sco ella ha aunc alas. Suentersgolans auters“!

E Mistral Marzial Valvera varga las davosas casas de Surprada cun liungs sbargats.

* * *

Buca mo giu Quadras vegn teniu cusseida, mobein era si Crapons. Scarvon Luzi Cavrin rapporta minuziusamein tut igl udiu e sentiù a siu suprem patrun, il landrechter Ludovic:

„Sia Sabientscha, cheu ves' ins sufficientamein, co quei canagl de Surprada cudezza, instigia ed ueglia sia schenta. Tuts segeinan en ses latschs, finadin. Tuts ein fanatisai de sias fanzognas e manzognas. Per la claustra paran els de vuler batter sco per lur atgna detta. Sia Sabientscha vegn messa ell' umbriva de Valvera, quei affon de stratscha. E cun tgei expressiuns ed en tgei tuns?! Ina vergugna e zanur eis ei, co ins scloma ses vegls honors e dignitaris! Sch' ei dess a Vaneras ina Chambre ardente sco en Frontscha, lu dess ei rauba avunda de furnir als hentgers. Igl emprems ils instigaders e lu ils instigai. In sco l'auter udess sut la guillotina. Sche quella schenta fuss pil tgau pli cuorta, lu havess ins onz ruaus“!

Scarvon Cavrin plaida dapli ch' antruras. Schiglioc in métun, oz in hazer paterlun. El buffa el burniu, ch' ei gia bravamein cotschens e caulds. Ei drova pauc che Sia Sabientscha sloppa sc' ina nitschola el fug:

„Ei dat confins, scarvon, ei dat tiarms! E sche quella rateina de Lucifer vul buca respectar ses pli gronds e meriteivels umens, sias pli veglias ed impurtontas dinastias, lu sfracca il palancau. Nua ei mia reputaziun sfundrada, nua miu num?! Ein in giuvenaster bletsch e sia politica furiosa veramein el cass de satrar Crapons en tala moda e maniera? Endi Luzi, astga quei daventar“?

Landrechter Ludovic ei alvs sc' in spért. En ses egls profunds zaccudan cametgs sco tons paliats e tizuns. Sco sch'el stess en agonia sigl ur d'in sgarscheivel precipezi, temend de piarder la ballontscha. Scarvon Cavrin stiga ed ueglia vinavon. El vul ina decisiun finala e clara de siu patrun. Mesas mesiras corrispundan buca e ses regls e vezis. La pratica damogna la grammatica. El vul furar la botta rodonda, nua che Sia Sabientscha conserva sia vehementa gretta ed hostilitad encunter ils „ners“ e lur defensurs, particularmein encunter mistral Valvera. Ovras e buca mo plaid!

Sia Sabientscha s'avischina a siu subdit, sinaquei ch' el sappi inculcar a quel sias inclinaziuns, ses camonds, sia voluntad. El vul tener stendidas las hottas, per ch' el sappi empalar e direger segiramein siu pulieder.

„Luzi, jeu tegn che nus dus seigien arrivai alla medema conclusiun davart las mesiras, che paran d'esser sulettas commensuradas ella situaziun politica d'oz. Sche jeu haiel capiu tes plaid d'anson endretg, lu eis ti gia miez sedecidius, nua encurir la sligiazium dil problem personal. Sche nus havein buca contonschiu nossa finamira culla buna, lu dat ei nuot auter che . . . .“.

Sia Sabientscha rui sils dents, mirond sc' in piv stagn e pitgiv els egls a siu vieifer, sco sch'el less giavinar de quel la finiziun de sia construcziun. Siu secuntener suggestiv ha success. Scarvon Cavrin, il legn, il stgir e zuppau fumegl politic, quei malign e malizius tgaun de catscha, targlina buca ditg de revelar sia conclusiun, savend el ch'ei sa mo esser quella de Sia Sabientscha:

„Landrechter, lu dat ei nuot auter che d'encurir ina fin culla mala, quei vul dir . . . . ina fin sanguinusa . . . .“!

„Miu patratg — scarvon Luzi, ual miu patratg“! schema Ludovic grevamein. „Il patratg ei cheu, mo sia execuziun? — Ughegias ti Luzi quella“?

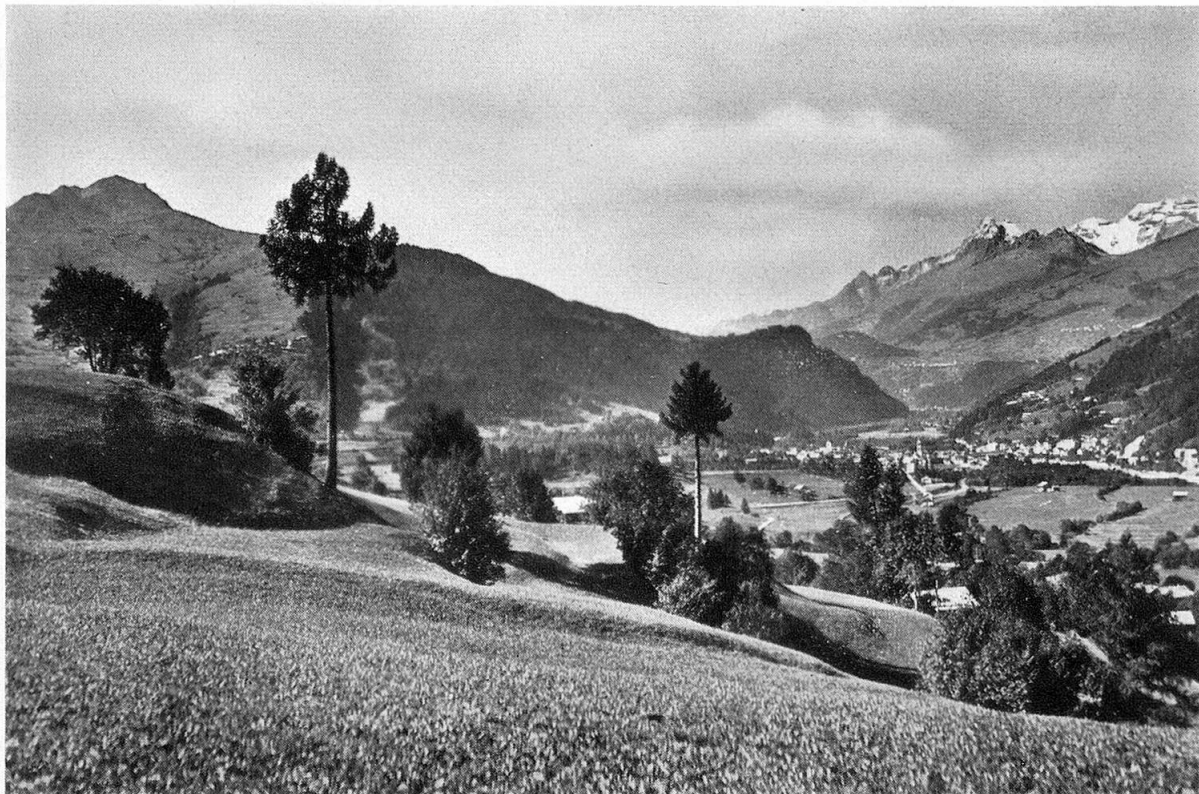
Pertgei plaida il landrechter tutenina aschi migeivel e temeletg? Tgei renta? Mo vesend el negina reacziun els egls de scarvon Cavrin, mida el fatscha e canzun:

„Na, jeu damondel buca, jeu camondel! Scarvon Cavrin, ti sas tgei che jeu pretendel! Aunc questa sera vegn quella cunzina exequida! Capiu“!?

La vusch ei bassa, mo recenta e penetrona. Scarvon Cavrin ughegia buca de seballucar. Sto ch'el ei gia sepreparaus en siu intern per retscheiver talas ordras.

Landrechter Ludovic tschessa buca siu egl. Continuadamein fora el sia egliada stiletonta en quella de Cavrin, sco sch'el less scaldar in fier silla massa, per suenter tgunschamein saver storscher e strubegiar el.

„Scarvon Luzi, ti has adina surviu a tiu patrun fideivlamein e senza murmignems. Demuossa oz che ti seigies era prompts d'exequir la pli gronda e la pli greva cunzina, ch'ei zacu vargada mia lieunga.

Glion e contuorn

Dil reminen sas ti tgei deivet che ti stos aunc scuntrar per che nus dus seigien uets! Ti vegnas buca ad emblidar tiu malfatg, Luzi! Quel enconuscha aunc adina mo landrechter Ludivic. Sas tgei che quei munta, ha“?!

La crosa ei rutta! Scarvon Cavrin vesa a s'avischinond l'amortisaziun d'ina sgarscheivla hipoteca. Anavos sa el denton buca pli, las punts ein siglientadas, las auas ein nauschas e ravgiadas. Pia anavon, vegni tgei che vegni. Zacu sto il deivet vegnir pagaus.

„Landrechter, jeu saiel ch'ei dat mo ina sligiazion pli: che jeu exequeschi vies camond. Numquam retrorsum“!

Sia Sabientscha secalma:

„Bien pia, quei contract secret ei e resta mo nies misteri. Negin duei endriescher la verdad. Ch'in landrechter de Crapons savessi esser igl autur de quella sentenza, gliez vegn negin ad astgar suspectar publicamein. E schiglioc: tgi presta ils mussaments? E per tei Luzi vegnel jeu a procurar in alibi che stgisa, lai ual. Seigies precauts e lai buca traplar negin' umbriva, schiglioc ei tia disgrazia ina dubla“!

Landrechter Ludivic semna dapertut smanatschas e regurdientschas a lur sgarscheivel patg de saung. Quellas dueien regurdar siu fumegl als terribels prighels, ch'in tradiment savess spidar en ses egl.

„L'arma drovas ti la tia, beincapiu! Quella tschuffrognas ti buca pli. Vid in stilet d'aur astga denton negin saung rentar. Quella tacca viel jeu buca tschentar ell' arma de Crapons“!

„Landrechter, astgel jeu partir“?

„Eis paregiaus per tiu mistregn“?

„Giebein, tut ei preparau. Questa sera vegn la selvaschina a traversar igl uaul de Quadras“!

„Lu va! Mo patratga vidlunder! Avon ch'ei tucca de dis damaun marvegl viel jeu haver tiu rapport. Va“!

* * *

Ina glina grassa e marvegliusa tschaghegna neuagiu silla val. Sco sch' ella spundess sia fleivla glisch per encurir ils misteris della notg. Ils uauls ein stgirs; las pradas schain ladas e liungas entuorn; crests e cuolms tschetschan cun mur e savur la glisch ord la fatscha dil guardian nocturn, che penda e renta sc'in runapeis al vast arviul. Ils mirs della Casa de Diu si Clautras sestendan enviers il firmament per puder tschaffar empau cazzola — silmeins quella che la natira sa porscher. Dapertut ruaus sepulcral.

La casas de Surprada cupidan. Tut ch' ha mess d'ina vart ils quitaus per in triep uras. Mo in maunca: Mistral Valvera, ch' ei aunc adina buca turnaus si da Quadras. Denton, la stgiradetgna ei adina stada la pli prusa fumitgasa della politica . . . . .

La spessa pignuscla sper via sescrola, sco sch'ella less sedustar d'ina mulesta. Tgi va pomai era a spiunond pér da quellas uras? — Mira leu, in che sezuppa e seplacca sut la stagna tuaglia de dascha . . . . in um, in pign, che porta ina capialatscha cun stuorsun viult enagiu ed in lad manti de carpun stgir . . . . gobs, tementaus, sco sch'el less murmignar: Uaul, ti stgir, porscha ad in jester in lagugn, ina segira mischun . . . . Scarvon Cavrin eis ei! In catschadur che spetga la selvaschina, ina custeivla selvaschina. Cheu ella pignola, nua che la via d'uaul fa ina storta anetga, da cheu anora po el catschar la mort cotschna a dies alla preda. Tgei emporta quei ton! Sia consciencia ei gia daditg buc aschi sensibla pli, ella ei gie endirida ed endisada . . . . Dapi lezza ga, ch'el ha en sia eivradad spurnau la dunna digl ustier dils Mulins sulla Punt veglia giu . . . . e dapi lezza ga, ch'el ha, catschus d'ina sgarscheivla schalusia murdenta, smardegliu la cavazza alla Tina de Pancraz . . . . tut quei ei succediu cun saver della notg e de Sia Sabientscha . . . . tut sut la protecziun de forzas stgiras . . . . tut ei stau vendetga encunter quei mund dil demuni . . . . Odi, schalusia ed ambiziun ein treis fargliuns, che san vegnir perina en quella tauna d'in cor! Pertgei duess siu bratsch buca sesalzar aunc ina gada, oz, ch'ei setracta de storscher la totona al pli losch cavriel de quels uauls . . . . in ch'ei adina vegnius carsinaus e preferius dalla sort . . . . a mistral Valvera? Camond de Sia Sabientscha, e lez ha enta maun Cavrin scoi s'auda! De lez dependa tuttina tut, lidityt. Bein nezegia era quei pass la finfinala nuot a Sia Sabientscha ed alla politica de Crapons. Ideas san buca vegnir extirpadas culla forza. Mo in deivet sa vegnir pagaus, in deivet che fa cauld! Per amur de quel naven cullas davosas restonzas de scrupels e retenientschas!

. . . . . stai . . . . . pass . . . . . Cavrin va en ruschnas sut la roma ora, tut bufatg. Da cheu anora po el tsharner il viandont. El survesa in tschancun della via . . . . . La canzun dils pass e sbargats vegn pli e pli recenta . . . . ina grond'umbriva liunga sestenda gia sul caraun neu . . . . ed ussa vegn il viandont sez . . . . mistral Valvera . . . . la selvaschina delicata e custeivla . . . . Cavrin fenda siu manti, braunca la sigir da cuort, in segl . . . . ina smenada e cun in clom che va tras pial ed ossa: „Car Diu, fai grazia cun mei“! sfracca quei gigant a mun, senza haver enconuschiu igl assassin, senza haver fatg in patratg . . . . tut ei stau in' ovra d'in batterdegl!

La mort conceda mo la forza d'in siemi pli agl assassinau:

El vesa a fugend il malfatschent, tras bostga e boscaglia, sur praus e pradas de Vaneras . . . . si encunter Savonnas e Crapons . . . . Crapons . . . . igl igniv della conspiraziun, la fravgia de delicts . . . . Leu stat il vegl tra-

---

ditur de siu pievel, igl autur della disgrazia, en mesa disperaziun, mellens, gits, engurgnius. El ri e sgregna, sgrezia dents e sblatscha ils mauns . . . el bragia e selamenta, cuora e siua, sghuscha e fruscha sc'in stuorn. Las davosas restonzas d'ina conscienza de ruina . . . . .

En in cantun della stiva gronda de Crapons seplacca il fumeagl, igl assassin . . . . Cavin. Méts, freids, fitgaus. Il deivet ei scuntraus, il patg perfects! Hè, mo ri, mo bragia, Ludovic de Crapons . . . . las armas ein ulivas d'oz naven! Ussa temel jeu negin duell pli cun tei! Nus stein omisdus osum in rom sec che penda e seplacca —“.

E la claustra? La pupratscha vul murir e vargar. Ina glisch suenter l'otra stezza sigl altar grond. Il mescal sederasa sur tut ils mirs, las slondas smarscheschan . . . entochen ch'in maun d'in conventual — mulissier dil demuni — dat fiug alla venerabla Casa de Diu . . . la claustra brischa per la secunda gada! E per la secunda gada crescha ella puspei ord las ruinas, perquei ch'il pievel vul e drova sia claustra sco in impurtont tschancun de sia historia. Tgei forza vitala! Il barschament stgisa cumpatg buc! A Cuera decretesch'ins formalmein la mort de scola e convent. Negins novizs jasters astgan entrar pli en claustra . . . . quei vul dir negin medicament silla plaga. Il Cantun tschenta sia braunca silla Casa de Diu . . . quei munta stender e strenscher il sughet, entochen ch'il flad ei interruts per adina. Digren, adina digren . . . . .

Cheu sesaulza il pievel, il pli pussent amitg della claustra! El prentenda ils vegls dretgs, la veglia libertad per siu convent. Intervenziun digl uorden de s.Benedetg, plaid e pugn dil pievel, dils pli gronds e pli nobels spërts, eregian quella punt imposanta, che meina la restauraziun della claustra ensi, adina ensiviars, ad ina imposanta fluriziun monastica. La claustra viva, la claustra crescha! Tgei glischur, tgei sulegl matutin! Aunc ina gada emprova in maunatsch enguord de schirar il battagl dils zenns della claustra, sin quei che quels annunzien buca la renaschientscha della Casa de Diu alla tiara ed als carstgauns. Adumbatten! Era quella braunca, l'engurdientscha dil stat, vegn renviada e stuschada d'in maun bia pli ferm, che tgamuna sez sia sort, la sort dil liber pur de Vaneras!

Marzial, il carstgaun, miera, mo sias ideas vivan, perquei ch'ellas han anflau albiert el cor dil pievel. Las doctrinas de Crapons ston ceder e tschessar; ellas ein jastras. Era stilet e cugnada damognan buca la vusch che cloma cun vehemenza neuadora ord l'olma e cardientscha d'in pievel muntagnard, ch'ei pli libers che tuts ils auters.

La claustra resplenda ella vasta mar de glisch ch'il sulegl sponda e tonscha neu dals cuolms de Vaneras. Nova veta nescha ella miraglia, ina veta che viva per la religiun, per la scienza ed art, per la pastoraziun della tiara e per l'instrucziun d'in pievel che mira cun niev plascher e novas speronzas viasi enviars il crest de Clautras.

Vaneras batta e victorisescha — Crapons ha piars il davos combat, pertgei siu pli ferm adversari ei buca l'unfrenda che schai e quescha egl uaul de Quadras, mobein il spért che lezza ha proclamau e defendiu. Il spért ei infnits.

Ils zenns cloman e contan, annunziond cun vigur la renaschientscha della claustra. — Il moribund surri, sco sch'el havess mo aunc yuliu udir quella vusch giubilonta avon ch' il maun tremblont de Sur Deval surdetti il cuort testament de mistral Marzial Valvera alla crusch sin fossa:

La veta dil carstgaun ha mo lu cuoz,
sch'ella viva buca per sesezza.

Gieri de Frundsberg

(1527)

*Frundsberg, il casti sil crestatsch de Ruschein,
Ha giu inagada in niebel patrùn:
Il Gieri de Frundsberg, schuldau campiun,
Che ha ils Franzos patangau bi e bein
Avon ch' el retuorni puspei a Ruschein.*

*Bicocca, Pavia han viù a battend
Il Gieri de Frundsberg cun siu halumbard
Han viù spuentond ils Franzos d' ina vart
E co la schuldada teneva schi bein
Cun Gieri de Frundsberg, herox de Ruschein.*

*Mo tuttas bravuras han priu ina fin
Da nauscha daguota vegn Frundsberg tuccaus;
Sil camp sper Bologna marmugn' el schiraus:
«A casa, a casa sil crest de Ruschein
Leu vegn mia membra semover pli bein».*

*E Gieri de Frundsberg, il grond campiun
Arriva — purtaus a Ruschein — moribunds
Mo'l ei revegnius sil cuolm de ses funs:
La patria, che Frundsberg teneva schi car
La gnarva dil cor ha pudiu recuvrar.*

Giachen Caspar Muoth